

نسخه‌های عکسی

ابوالفضل حافظیان باهلی

بخش یازدهم

(۱۴۵۳) مکارم اخلاق النبي والأئمة صلوات الله عليهم اجمعين (مناقب - عربی)

از: قطب الدین ابوالحسین سعید بن هبة الله بن حسین راوندی (۵۷۳ق).

سعید بن هبة الله، معروف به قطب راوندی از دانشمندان بزرگ شیعه در قرن ششم هجری که در تفسیر، حدیث، فقه و کلام صاحب نظر بوده و آثار مهمی در علوم مختلف نگاشته است. وی بالغ بر دویست استاد از علمای اهل سنت و شیعه را درک کرده و شاگردان بسیاری تربیت کرده که از جمله آنها محمد بن علی بن شهر آشوب سروی است.

شمار تألیفات قطب راوندی را بالغ بر هشتاد جلد دانسته‌اند که مرحوم استاد سید عبدالعزیز طباطبایی معرفی تفصیلی آثار وی را همراه با اطلاعات و نسخه‌شناسی در مجله وزین تراثنا آورده است.

عناوین برخی از آثار قطب راوندی: فقه القرآن، الخرائج والجرائح، منهاج البراعة فی شرح نهج البلاغة، قصص الانبیاء، سلوة الحزین مشهور به دعوات الراوندی، ضیاء الشهاب، اللباب المستخرج من فصول عبدالوهاب و....

کتاب حاضر در بیان مکارم اخلاق معصومین علیهم السلام است در چهارده باب دارای فصول: باب اول: در مکارم اخلاق پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله؛ باب دوم: در مکارم اخلاق حضرت فاطمه علیها السلام؛

باب سوم: در مکارم اخلاق امیرالمؤمنین علیه السلام؛ و بقیه ابواب در ذکر مکارم اخلاق ائمه اطهار علیهم السلام تا امام زمان (عج).

مکارم اخلاق النبي والائمة، شماره «۱۴۵۳»

در منابع کتاب‌شناسی و فهرست‌نامه‌های نسخه‌های خطی نامی از این کتاب به میان نیامده و چنین کتابی به قطب راوندی منسوب نشده است. نسخه منحصراً به فرد این اثر در کتابخانه مجلس نگهداری می‌شود و به خط قدیمی بر روی نسخه، انتساب آن به قطب راوندی ثبت شده، و در فهرست مجلس نیز به عنوان «مکارم اخلاق النبی والائمة» از قطب راوندی معرفی شده است.

استاد فقید مرحوم سید عبدالعزیز طباطبایی نیز - با استناد به مطالب گذشته - این کتاب را در جمله آثار قطب معرفی کرده است، ولی در مقام نفی یا اثبات این انتساب، اظهار نظری نکرده است.

منابع: مجله تراثنا، شماره ۳۸-۳۹، صص ۲۵۴-۲۹۷.

آغاز: بسمله. أما بعد حمدالله الذي جعل محمداً و آله رحمته بجميع البرية والصلاة عليهم في كل غدوة وعشية، فاني جمعت مختصراً في أخلاقهم الرضية وشيمهم المرضية ما يحث على الزاهد في هذه الدنيا الدنية ويدعوا الى الرغبة في الدرجات العلية والله يوفقنا لكل خير، فانه باسط اليدين بالعطية. الباب الأول: ذكر النبي ﷺ ما رأي رسول الله ﷺ قط فارغاً.

انجام: حين جمعته، كما أمرني لتقروا بما فيه، فاذا أبيتم ذلك فأنتم وحلاكم. تم المختصر بحمدالله وتوفيقه والصلاة على نبيه محمد وآله المعصومين.

نسخ، بدون نام کاتب، ۱۲ ربیع الاول ۹۸۵، عناوین و نشانیها شنکرف، در حاشیه تصحیح شده و علامت بلاغ دارد. اطلاعات تاریخی راجع به معصومین علیهم السلام در حاشیه برخی صفحات افزوده شده است، در اول نسخه به خطی قدیمی نوشته شده: «جمع الشيخ السعيد قطب الدين ابى الحسين سعيد بن هبة الله بن الحسين الراوندى رحمة الله عليه» و نیز تملک لطف الله عاملی میسی و تملک پسرش عبدالعالی بن لطف الله در ۱۰۳۵ ق.

۱۶۵ صفحه، ۱۶ سطر.

نسخه اصل: کتابخانه مجلس شورای اسلامی، تهران، نسخه شماره ۵۳۶۴، رساله اول مجموعه.

فهرست مجلس: ۲۷۱/۱۶-۲۷۲.

(۱۴۵۵) الكواكب الدراری فی ترتیب مسند الامام احمد علی ابواب البخاری

(حدیث - عربی)

از: علی بن حسین بن عروه مشرقی دمشقی حنبلی (۸۳۷ ق).

ابوالحسن علی بن حسین بن عروه مشرقی دمشقی، معروف به ابن زکون، فقیه حنبلی و عالم به حدیث و اسانید آن، در سال ۷۵۸ ق چشم به جهان گشود و فقه و حدیث را از اساتید فن فراگرفت و در مسجد جامع اموی در دمشق به تدریس پرداخت. سخاوی در الضوء اللامع شرح حال وی را آورده و از الكواكب الدراری وی چنین یاد کرده است:

«رتب المسند علی أبواب البخاری وسماه الكواكب الدراری فی ترتیب مسند الامام أحمد علی أبواب البخاری وشرحه فی مئة وعشرين مجلداً، طریقه فيه انه اذا جاء لحدیث الافك مثلاً يأخذ نسخة من شرحه للقاضی عیاض فیضعها باتمامها واذا مرت به مسألة فیها تصنیف مفرد لابن القیم أو شیخه ابن تیمیة أو غیرهما وضعه بتمامه ویستوفی ذاك الباب من المغنی لابن قدامة ونحوه كل ذلك...، وحدث سمع منه الفضلاء وقرئ علیه شرحه المشار الیه أو أكثره فی آیام الجمع بعد الصلاة بجامع بنی أمیة»^۱.

چنانکه سخاوی گفته، الكواكب الدراری در ۱۲۰ جلد تنظیم شده و تنها مجلداتی پراکنده از آن باقی مانده است. از جمله نسخه‌های: دانشگاه توبنگن در آلمان، رضا رامپور در هند، مجموعه گارت یهودا در آمریکا، دارالکتب قاهره در مصر و چستریتی در ایرلند^۲.

تصویر حاضر از نسخه کتابخانه چستریتی تهیه شده است. این نسخه در حیات مؤلف به سال ۸۲۷ ق کتابت شده است و شگفت اینکه در فهرست آربری به عنوان «الكواكب الدراری فی تفسیر القرآن الکریم» معرفی شده^۳، و این اشتباه به الفهرس شامل نیز راه یافته و در آنجا نیز در ردیف کتابهای تفسیری معرفی شده است!^۴

نسخه حاضر جلد ۳۵ الكواكب الدراری را در بر دارد و فهرست مطالب این جلد در

۱. الضوء اللامع لأهل القرن التاسع: ۲۱۴/۵.

۲. الفهرس شامل للتراث العربی الاسلامی المخطوط، علوم القرآن، مخطوطات التفسیر وعلومه: ۴۵۹/۱ و الحدیث النبوی الشریف وعلومه: ۱۳۰۸/۳ و ۱۳۲۲ و ۱۴۴۷.

۳. فهرس المخطوطات العربیة فی مكتبة تشستریتی، آربری، ترجمه محمد شاکر سعید: ۲۳۳/۱.

۴. الفهرس شامل، علوم القرآن، مخطوطات التفسیر وعلومه: ۴۵۹/۱.

آغاز نسخه چنین درج شده است:

«فیه من تفسیر سورة النساء، وقطعة من کتاب ابن مفلح، وکتاب الخراج من المغنی، وشرح انما الأعمال بالنیات، وشرح حدیث بدأ الاسلام غریباً... لابن رجب... من شرح المنازل وکتاب صلاة المسافر من المغنی...».

آغاز نسخه: بسملة. ولا حول ولا قوة الا بالله العلی العظيم ربّ یسر واعن، قوله تعالی: من یشفع شفاعة حسنة یکن له نصیب منها... قال ابو البقا: قوله تعالی مقیتاً التا بدل من الواو وهو مفعول من القوت. قال أبو عبید: قوله تعالی وكان الله علی کل شیء مقیتاً، قیل: مقتدرأ یعطى کل انسان قوته، وقیل: حفیظاً یحفظ کل شیء.

انجام نسخه: إنّ ذلك كان لأجل حاجتهم، اذ ذاك الى هذه المتعة وتلك الحاجة قد زالت والله سبحانه وتعالی اعلم. آخر کلام شیخ الاسلام أبی العباس ابن تیمیة... آخر المجلد الخامس والثلاثون من الكواكب والحمد لله... .

نسخ، ابراهیم بن محمد بن محمود بن بدر حنبلی، شب یکشنبه ۳۰ جمادی الاولى ۸۲۷، بخشی از انجامه کاتب: «آخر المجلد الخامس والثلاثون من الكواكب... وكان الفراغ من نسخه علی ضوء السراج لیلۃ الأحد الثلاثون من شهر جمادی الاولى سنة سبع وعشرين وثمان مئة من الهجرة النبویة علی ید أفقر عباد الله الى مغفرته وعفوه ورضوانه ابراهیم بن محمد بن محمود بن بدر الحنبلی - غفر الله لمؤلفه ولکاتبه ولقاریه ولمن نظر فيه ولجميع المسلمين -... یتلوه إن شاء الله تعالی قوله تعالی: واذاکنت فیهم فاقمت لهم الصلاة الآیة...»، مقابله و تصحیح شده و بلاغ قرائت و مقابله دارد: «بلغ قراءة علی مریبه أسبغ الله تعالی له فی المجلس ۷ ق فی الجامع الاموی وسمع ولدی محمد وغيره» و «بلغ مقابلة فصح بحسب الطاقة» و در اول نسخه آمده است: «وقف شیخنا الزاهد أبی الحسن علی بن الحسین بن عروة الحنبلی - تغمده الله برحمته وأسکنه فصیح جنته -».

۵۳۳ صفحه، ۲۹ سطری.

نسخه اصل: کتابخانه چستربیتی در ایرلند، شماره ۳۳۹۶.

فهرست آربری: ۶۳/۲؛ فهرس المخطوطات العربیة فی مکتبة تشستربیتی، آربری، ترجمه

محمود شاکر سعید: ۲۳۳/۱.

(۱۴۵۸) التذكرة النصيرية في علم الهيئة
(هیئت - عربی)
از: خواجه نصیرالدین محمد بن محمد طوسی (۶۷۲ق).
تکرار تصویر شماره ۱۲۸۶ است. خصوصیات کتاب‌شناسی و نسخه‌شناسی در آن
شماره به تفصیل بیان شده است.

(۱۴۶۱) جوامع العلوم
(چند دانشی - عربی)
از: شعیا بن فریغون (قرن ۴ق).

دایرة المعارف مختصری است شبیه به مفاتیح العلوم خوارزمی که در آن تقسیمات
مباحث علوم و صنایع مختلف در قالب شجره‌ها و اشکال هندسی ترسیم شده است. این
کتاب در نیمه اول قرن چهارم هجری برای امیر ابی علی احمد بن محمد بن مظفر در دو
مقاله تألیف شده است و در آن از کتاب العین خلیل بن احمد نقل شده است. مؤلف در این
اثر از برخی کلمات عربی غیر رایج استفاده کرده است؛ مثلاً به جای فعل ماضی می‌گوید:
«عابر» و به جای فعل مضارع: «غابر» و به جای اسم فاعل و صفت مشبیه «مقیم».

تاکنون سه نسخه خطی از این کتاب شناخته شده است:

۱. نسخه شماره ۹۵۰ کتابخانه اسکوریال در اسپانیا، کتابت در ۳۹۳ق. تصویر حاضر
از این نسخه تهیه شده است.

۲. نسخه شماره ۲۷۶۸ کتابخانه موزه طوپقاپی سرای در ترکیه، کتابت در ۳۹۶ق.

۳. نسخه شماره ۲۶۷۵ کتابخانه موزه طوپقاپی سرای در ترکیه، از قرن ششم هجری^۱.

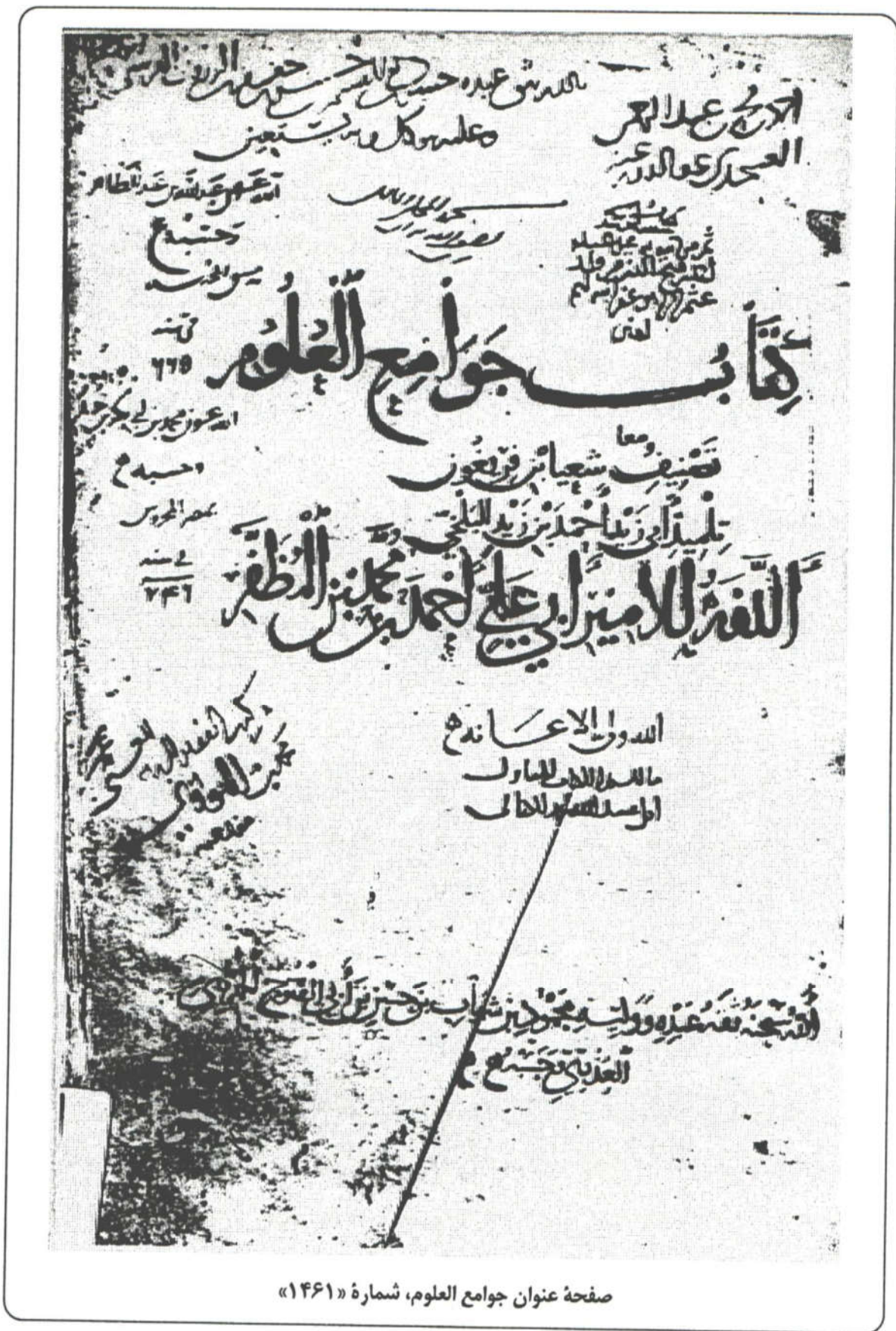
کتاب دارای دو مقاله است و در هر مقاله مشجرات و جداول هندسی متعددی
ترسیم شده است:

المقالة الأولى: فی اللغة العربية والكتابة وأدابها والحساب والهندسة.

المقالة الثانية: فی العلوم الحکمیة والفلسفیة والکیمیائیة وعلم الفراسة والسحر

وتعبیر الرؤیا وأحكام النجوم^۲.

۱. فهرست نسخه‌های خطی عربی کتابخانه طوپقاپی سرای: ۵۹۴/۳؛ فهرست میکروفیلیمهای کتابخانه
مرکزی دانشگاه تهران: ۳۱۵-۳۱۴/۱ و ۸۰۷؛ نشریه نسخه‌های خطی، دفتر ۱۱ و ۱۲، ص ۹۹۵.
۲. در فهرست میکروفیلیمهای کتابخانه دانشگاه تهران (ج ۱، ص ۳۱۴) جوامع العلوم چنین معرفی شده
است: «دستور زبان عربی و آداب نویسندگی در دیوانهاست» که تعریف دقیق و کاملی نیست.

صفحه عنوان جوامع العلوم، شماره «۱۴۶۱»

نام مؤلف در صفحه عنوان نسخه اسکوریال به صورت واضح «شعیاب بن فریغون»، تلمیذ ابی زید احمد بن زید البلخی» ثبت شده است، ولی در نسخه‌های ترکیه به نحوی

درج شده که به صورتهای مختلف خوانده می‌شود، مانند: «منعبی، متغبی و مبتغی» لذا سزگین نام مؤلف را «متغبی / مبتغی» آورده است.^۱

عبارت نسخه اسکوریاال ترجیح دارد، به دلیل اینکه اقدم و اصح نسخ موجود از کتاب است و با نسخه اصل مقابله شده است.

در انجامة این نسخه نیز نام مؤلف بدین صورت آمده است: «وَأَلَّفَهُ لِلأَمِيرِ أَبِي عَلِيٍّ أَحْمَدَ بْنَ مُحَمَّدَ بْنَ الْمُظْفَرِ، شَعْبِيَّ بْنَ فَرِيغُونَ، تَلْمِيزَ أَبِي زَيْدِ أَحْمَدَ بْنَ زَيْدِ الْبَلْخِيِّ». مینورسکی گفتاری در باره جوامع العلوم دارد که در یادنامه او چاپ شده و در حدود العالم با ترجمه حواشی او از میرحسین شاه، چاپ ۱۳۴۲ کابل به فارسی در آمده است. وی در تعلیقاتش بر حدود العالم ادله‌ای بر اتحاد ابن فریغون (مؤلف جامع العلوم) با مؤلف ناشناخته حدود العالم ارائه کرده است و تحقیقاتی درباره آل فریغون نموده است. مرحوم سید حسین خدیو جم، این رساله را از روی نسخه موجود تصحیح کرده و جزوه‌ای در ۲۴ صفحه راجع به آن نوشته به نام: «دراسات حول جوامع العلوم» که در سال ۱۳۵۰ ش در تهران به چاپ رسیده است.^۲ در این مقاله درباره جوامع العلوم و شعیا بن فریغون و امیر ابی علی احمد بن محمد بن مظفر و استاد مؤلف (ابی زید بلخی) و نسخه‌های موجود از کتاب و مباحث مندرج در آن، اطلاعات ارزنده‌ای ارائه شده است و ما در این معرفی از آن بسیار استفاده کردیم. مرحوم مجتبی مینوی نیز مقاله‌ای در باره جوامع العلوم نوشته که در نامه مینوی (ص ۱۴۸-۱۶۲) به چاپ رسیده است.

جوامع العلوم، به نام امیر ابی علی احمد بن محمد بن مظفر تألیف شده که از امرآ خاندان آل محتاج چغانی بوده که در چغانیان ماوراء النهر حکومت داشته‌اند. محمد خان قزوینی در چهار مقاله به تفصیل درباره آنان سخن گفته است.

امیر ابی علی در ۳۲۷ ق به حکومت رسید و در ۳۴۴ ق در وبای ری جان باخت. مؤلف، شاگرد ابو زید احمد بن زید بلخی بوده است، چنانکه در صفحه عنوان و انجامة نسخه اسکوریاال بدین معنا تصریح شده است. و در نسخه‌های ترکیه نیز، نام وی احمد بن زید درج شده است. شخصیتی که در قرن چهارم هجری می‌زیسته و «کتب الأجوبة» را برای ابی علی احمد بن محمد بن مظفر نگاشته، ابو زید احمد بن

۱. تاریخ التراث العربی، المجلد الأول، الجزء الثاني فی التدوین التاريخی: ۲۹۶-۲۹۷.

۲. این جزوه به شماره ۱۱۱۵/۱۰۰ در مخزن کتابهای چاپی کتابخانه آیت‌الله مرعشی نجفی رحمته موجود است.

منابع: ترجمه احصاء العلوم فارابی، حسین خدیو جم: ۱۱؛ تاریخ التراث العربی: المجلد الاول، الجزء الثاني فی التدوین التاريخی، ص ۲۹۶-۲۹۷؛ ترجمه مفاتیح العلوم خوارزمی، خدیو جم: صفحه بیست و یکم؛ دراسات حول جوامع العلوم، حسین خدیو جم؛ فهرس المخطوطات المصوّرة (معهد المخطوطات العربية): الجزء الرابع (المعارف العامة والفنون المتنوعة)، ص ۸۳-۸۴؛ فهرست میکروفیلماهای کتابخانه دانشگاه تهران: ۳۱۴-۳۱۵ و ۸۰۷؛ فهرست نسخه‌های خطی عربی کتابخانه موزه طوپقاپی سراي: ۳/۵۹۴؛ فهرستواره کتابخانه مینوی: ۱۷۰؛ نشریه نسخه‌های خطی: دفتر ۱۱ و ۱۲، ص ۹۹۵؛ حدیث عشق: ۱۴۳/۲-۱۴۴.

آغاز: بسمله. المقالة الاولى من كتاب جوامع العلوم، اللغة العربية تنقسم الى لفظ وما يصححها: النحو والصرف. الاسماء والصفات وهي مركبة من حروف معجمة ومبنية من أربعة أمثلة: ثنائي، ثلاثي، ورباعي و خماسي. الكلام مركب من اسماء و افعال و ادوات. انجم: خداع العقول والحواس... تمّ الكتاب بحمد الله ومنه والحمد لله رب العالمين وصلى الله على سيدنا محمد النبي وآله وسلم تسليماً وحسبنا الله ونعم الوكيل.

نسخ کهن، اسحاق بن عبدالله بن ابراهيم بن فواله، ۳۹۳ ق، کاتب این نسخه را برای خود کتابت کرده و در انجامه آورده است: «کتبه لنفسه اسحاق بن عبدالله بن ابراهيم بن الفواله بخطه فی رجب سنة ثلاث وتسعين وثلاثمئة. وألفه للامير ابي على احمد بن محمد بن المظفر، شعبي بن فریغون، تلميذ ابي زيد احمد بن زيد البلخي. نسخ من نسخة استدل باستعجام مواضع منها على أن المعارضة لم يقع بها وعورض بهذا على أصله وأصلح ما أمكن (اصلاحه غير) ما استعجم، فلم يكن اصلاحه على حقيقة منه. والحمد لله رب العالمين وصلى الله على خيرته من خلقه محمد النبي وآله وسلم تسليماً»^۱ عناوين به خط درشت، این نسخه تصحیح و مقابله شده و عبارتهای «بلغت المقابلة» و «عرض على أصله وصح ان شاء الله» در اواخر برخی از فصول آن دیده می شود، نام کتاب و مؤلف در صفحه عنوان چنین درج شده است: «كتاب جوامع العلوم تصنيف شعيا بن فریغون تلميذ ابي زيد احمد بن زيد البلخي، ألفه للأمير أبي على أحمد بن محمد بن المظفر»، یادداشتهای مختلفی در ابتدای نسخه به چشم می خورد، از جمله: «احمد بن محمد بن عبدالرحمن العسجدي -

۱. این عبارت را حسین خدیو جم خوانده و در ظهر برگ آخر نسخه به خط خود در تیرماه ۱۳۵۰ باز نوشته است.

عفی الله عنه - «وفی نوبة محمد بن محمد العثماني سنة ٨٦٣» و«الله عفی، عبدالله بن طاهر وحبسه ع بدمشق المحروسة فی سنة ٦٦٥» و«الله ولی الاعانة، مالک هذا الكتاب المبارك اقل عبدالله محمد الاکنانی» و«الله سبحانه ثقة عبده وولیه محمود بن شهاب بن حسن بن ابی الفتوح... وحبسه» و«بالله یثق عبده حسین بن ابی القاسم بن حسن بن جعفر بن الرزون القرشی وعليه یتوکل وبه یتعین».

١٦٤ صفحه، سطور مختلف.

نسخه اصل: کتابخانه اسکوریال در مادرید اسپانیا، نسخه شماره ٩٥٠.
فهرست نسخه‌های خطی عربی اسکوریال، درنبرگ: ج ٢، بخش ٣، ص ٨٢-٨٣.

(١٤٦٤) الحدائق الوردية فی مناقب ائمة الزيدية (تراجم - عربی)

از: حمید بن احمد محلی همدانی (٦٥٢ ق).

شیخ الاسلام ابو عبدالله حمید بن احمد محلی تمیمی وادعی همدانی به سال ٥٨٢ ق زاده شد و در روز جمعه دوم رمضان ٦٥٢ به شهادت رسید. وی از دانشمندان و فقهای بزرگ زیدیه بوده و آثاری چند از تألیفاتش به جای مانده، که از این قرار است:

١. الحدائق الوردية فی مناقب ائمة الزيدية.
٢. محاسن الأزهار فی فضل مناقب العترة الأطهار.
٣. عمدة المسترشدين فی اصول الدين.
٤. الثعبان النفاث بهلاك أهل المسائل الثلاث.
٥. الوسيط المفيد الجامع بين الايضاح والعقد الفريد.
٦. النصيحة الفاضية لقائلها بالعيشة الراضية.
٧. نصيحة الولاية الهادية الى سبل النجاة.
٨. الرسالة الكاشفة عن لوازم الامامة لطالب الأمن يوم القيامة.
٩. الحسام البتار فی الرد علی القرامطة الکفار.
١٠. أجوبة فقهية.
١١. مناهج الأنظار العاصمة من الأخطار فی العقائد.
١٢. رسالة الى أحد الأشراف يحثه علی طلب العلم.
١٣. الرسالة الزاجرة لذوی الحجی عن الغلو فی ائمة الهدی.

کتاب حاضر در بیان حالات و فضائل و تاریخ زندگانی امامان زیدیه است که از حضرت امیرالمؤمنین امام علی علیه السلام شروع شده و به منصور بالله، عبدالله بن حمزه (۶۱۴ ق) ختم می‌شود. و در مجموع شرح حال سی تن از ائمه زیدیه را در دو جلد آورده است. این کتاب به دستور بزرگی تألیف شده که مؤلف از او به عنوان قاضی الأجل الأوحد الاعز الأسعد یاد می‌کند، مقدمه کتاب به روایات مروی در فضائل اهل بیت اختصاص یافته و خاتمه آن شامل اشعار و قصاید مربوط به مدایح ائمه مذکورین در کتاب است. «الحدائق الوردية» منبع مهمی در تاریخ یمن محسوب شده و نسخه‌های خطی فراوانی در کتابخانه‌های یمن و دیگر نقاط عالم دارد. از جمله نسخه‌ای از آن در کتابخانه حاضر به شماره ۶۹۵۸ نگهداری می‌شود.

کتاب مذکور به صورت عکسی از روی نسخه خطی به چاپ رسیده است.

منابع: أعلام المؤلفين الزيدية: ۴۰۷-۴۱۰؛ التراث العربي: ۳۸۲/۲؛ فهرس مخطوطات بعض المكتبات الخاصة في اليمن: ۲۲۷ و ۴۱۳؛ فهرس مخطوطات مكتبة الجامع الكبير صنعاء: ۱۷۶۳/۴-۱۷۶۴؛ فهرس مخطوطات المكتبة الغربية بالجامع الكبير بصنعاء: ۶۶۱؛ طاووس يمانی: ۹۰؛ مصادر التراث اليمني في المتحف البريطاني: ۴۶-۴۹؛ مصادر التراث في المكتبات الخاصة في اليمن: ۱۴۳/۱، ۲۰۹، ۳۰۱، ۴۰۸، ۴۷۳، ۴۷۶، ۵۱۵، ۵۴۳، ۱۲۱/۲، ۱۲۲، ۱۲۸، ۲۵۰، ۴۵۱، ۵۷۲؛ مصادر الفكر الاسلامي في اليمن: ۴۵۸-۴۵۹؛ مؤلفات الزيدية: ۴۲۰/۱.

نسخه حاضر جلد اول کتاب است.

آغاز: بسملة. الحمد لله الذي أفاض علينا أنوار الهداية وزحزحنا بلطفه عن مدارج الغواية وحمانا بتأييده عن الانخداع بتمويهات أهل الضلالة وألهمنا النظر في البراهين.

انجام: قال السيد أبو طالب عليه السلام وروى عن حسين بن زيد بن علي عليه السلام ...

نسخ، بدون نام کاتب و بی تاریخ، عناوین اصلی به خط درشت، عناوین فرعی و نشانیها سنگرف، در حاشیه تصحیح شده است و بلاغ مقابله دارد، نام کتاب و مؤلف در صفحه عنوان درج شده و یادداشتهای تملک به تاریخ ۱۱۷۸ و ۱۲۸۸ ق دارد.

۳۱۵ صفحه، ۱۹ سطری.

نسخه اصل: در یکی از کتابخانه‌های شهر صنعاء در یمن محفوظ است.

(۱۴۶۵) زبدة المغنی

(ادبیات عرب - عربی و فارسی)

از: سید محمد تقی بن میر سید علی مدنی اصفهانی چهار سوقی (معاصر).
سید محمد تقی مدنی از علمای معاصر در اصفهان، چند کتاب علمی و حوزوی را به
نظم عربی و فارسی در آورده است، از جمله:

۱. مغنی اللیب ابن هشام را مختصر کرده و به عربی و فارسی به نظم کشیده است.

۲. المطول تفتازانی را اختصار نموده و به نظم عربی در آورده است.

۳. قاموس القرآن سید علی اکبر قرشی که در هفت جلد درباره لغات قرآن بوده، به زبان
فارسی به نظم در آورده و تا تاریخ ۸ صفر ۱۴۱۳ ق دو ثلث از آن را به عربی نیز، به نظم
کشیده است.

۴. وسائل الشیعة شیخ حر عاملی. مجلداتی از آن را به نظم فارسی در آورده و برخی از
ابواب فقهی را نیز به نظم عربی آورده است.

۵. معالم الأصول، مقداری از اصول و فصول آن را به نظم عربی در آورده است.

۶. بحار الانوار علامه مجلسی. جلد اول آن را به نظم فارسی در آورده است.

۷. وقایع الایام، را به نظم فارسی و عربی در آورده است.

همچنین راجع به چهارده معصوم علیهم السلام اشعاری سروده و در باب مواعظ و نصایح نیز
اشعاری دارد و کتاب ستاره درخشان در باره آیه تطهیر به نظم فارسی، از وی به چاپ
رسیده است.

وی در روز هفتم ماه ذیقعد ۱۴۰۷ شروع به نظم عربی «گزیده مغنی» کرد و در روز
پنج شنبه ۱۵ محرم ۱۴۱۳ آن را به پایان رسانید و در ماه صفر ۱۴۱۳ مشغول به نظم
فارسی «گزیده مغنی» شد.

ناظم در مقدمه نظم عربی آورده است: «نظر به اینکه گاه گاهی ابواب مغنی را مطالعه
می‌کردم و می‌دیدم مطالبی را در هر بابی از این کتاب و گویا مثل این کتاب مانند
بوستانی است که در آن انواع گلها و ریاحین پدید آمده و یا مانند باغستانی است که انواع
میوه‌ها را در بر گرفته، چون چند جزء از قرآن کریم را برای مطالب اعرابی شاهد آورده، و
اشعار عربی که دارای لطائف ادبی بوده نیز شاهد گرفته و بعضی از طلاب نسبت به برخی
از ابواب این کتاب یا بی توجه بوده‌اند یا کم توجه، بدین لحاظ این بنده از پروردگار متان
خواستار شدم که توفیق به نظم آوردن تمام این کتاب را به من عنایت فرماید و عنایت

فرمود؛ لذا از باب اول تا به آخر مطالب این کتاب را فشرده به نظم آوردم... چون این اشعار کمکی می‌باشد، برای پیشبرد پایه‌های علمی و ادبی سلسله جلیله اهل علم [لازم می‌باشد]. و ناگفته نماند که این منظومه، چه برای کسانی که مغنی را تدریس می‌کنند و یا شروع به خواندن می‌کنند، برای هر دو دسته نافع است.»

زبدة المغنی در سال ۱۴۱۴ ق در قم به چاپ رسیده است.

آغاز: بسمله. حمد له، والصلاة والسلام علی خیر خلقه محمد وآله اجمعین... اما بعد، این جانب حاج سید محمد تقی مدنی اصفهانی چهار سوقی...

سهولة لأهل فضل یا أخوا
نظمت من مغنی ممن الی الی
انجام:

که هست چار ز معنا برای آن قربان

یکی است ظرف ز ماضی چها ز نکته در آن

در پایان این کتاب، این جانب خادم خدام اهل بیت نبوی... از این عمل برکاتی دیده‌ام، برکات مادی و معنوی.

نسخ، به خط مؤلف، ماه صفر ۱۴۱۳، ایات عربی معرب است، در حواشی برخی صفحات تصحیحاتی از مؤلف به چشم می‌خورد، نام کتاب و مؤلف در صفحه عنوان به خط مؤلف، در ۱۷ ربیع الاول ۱۴۱۳ با یک بیت فارسی ثبت شده است:

زبدة المغنی نهادم نام او چونکه اسمائی نمودم جستجو

این نسخه عکسی را مؤلف در روز دوشنبه ۹ شعبان ۱۴۱۳، مطابق با ۱۲ بهمن ۱۳۷۱ به کتابخانه حاضر وقف کرده است و یادداشت وقف به خط وی، در صفحه اول درج شده است.

۱۲۴ صفحه، ۱۹ سطری.

نسخه اصل: در کتابخانه شخصی مؤلف.

(پزشکی - عربی)

(۱۴۶۶) جوامع اللدة

از: ابو نصر بن علی کاتب طبیب (قرن ۴ ق).

کتاب متوسطی است در علم پزشکی و مسائل و آداب مربوط به روابط جنسی و زناشویی. نام این کتاب به چند نحو ضبط شده است، از جمله: «جوامع اللذات»

و «جامع اللذة» و «جامع اللذات». درباره ضبط نام مؤلف نیز در منابع اختلاف است؛ در صفحه عنوان نسخه حاضر، نام مؤلف به دو صورت ثبت شده است: «ابی نصر بن علی کاتب»، «ابونصر علی بن عبدالصمد الشهیر بالکاتب الطیب» و در کشف الظنون چنین آمده است: «ابی نصر «نصر منصور» بن علی الکاتب الشهیر السمانی». آربری در فهرست کتابخانه چستریتی، وی را ابوالحسن علی بن نصر کاتب معرفی کرده که بعد از قرن چهارم هجری وفات یافته است و در فهرس المخطوطات العربية المصورة دانشگاه کویت مؤلف «ابن سمسانی ابونصر (نصر منصور) بن علی کاتب زنده در قرن ۴ ق» خوانده شده است.

اطلاع بیشتری درباره مؤلف و عصر وی به دست نیامد، جز اینکه در صفحه عنوان نسخه حاضر از او به عنوان «الشیخ العالم الفاضل المتقن العلامة» یاد شده است. و درباره این کتاب، در کشف الظنون آمده است: «هو کتاب کبیر حسن السبک والترتیب».

و دیگر اینکه در کتاب «جمهرة الخطاطین البغدادیین» نامی از ابو نصر محمد بن علی سمسانی کاتب (متوفی ۴۳۴ ق) که از خوشنویسان بوده است، به میان آمده است.^۱

این کتاب دارای بابها و عناوین متعددی است، از جمله: باب اجتذاب مودات النساء، باب السفارة و الرسل، باب قواعد النکاح، باب آداب المحادثة، ما یختاره النساء من أخلاق الرجال، باب آداب المفترش، باب ما یقوی علی الباه، الأغذیة المعینة علی الباه، باب معجونات الباه، الأدوية التي تحبب النساء الی الرجال، باب الأحوال التي یستطاب فیها النکاح، باب وصف الأخذ القبیح والنکاح الشنیع، باب أنواع النکاح، القول فی الخلط، باب فضل الاغتسال و ماجاء فیہ، باب الاحتراس من الحبل، باب تلافی المضار الحادثة من اکثر الباه، باب من الحیل فی الباه وأحواله، باب النقایص و الجوابات، باب من المصحف، باب فی الغیرة، باب فی القيادة، باب فی فضل الثیب علی البکر، باب فی مناکح حیوانات و...

مؤلف در لابه لای مطالب کتاب، از سروده‌های خود و دیگر شاعران عرب بسیار نقل می‌کند و در برخی موارد به مسائل فقهی و آداب و مستحبات مربوط به نکاح اشاره می‌کند و نقلهایی از امامان شیعه دارد، از جمله در جایی می‌گوید: «روی عن الزبیر ابن نکازد (بکار)؟ قال حدثنی ابن اسی اسرائیل المکی، قال: قال لی علی بن موسی الرضا علیه السلام» و در جای دیگر می‌آورد: «روی أبو مزاحم الناقانی عن جعفر بن محمد علیه السلام، قال: یکره الجماع ما بین طلوع الفجر الی طلوع الشمس».

مؤلف در موارد متعدد از جاحظ مطالبی نقل کرده است، از جمله در جایی آورده است: «روی علی بن الحسین الکاتب، قال: حدّثنا جعفر بن قدامة، قال: قال الجاحظ». همچنین از کتابهای طبی مطالبی نقل نموده، از جمله در جایی گفته است: «أما اليونانيون فوجدت كتاباً منسوباً الى انطباس الرومي يشتمل على أكثر المعاني التي تضمنها كتاب هرابط ابن طمش الهندي، فاقتصرت على ايراد ما وجدته...».

منابع: كشف الظنون، ۵۷۱/۱ و ۶۱۱؛ بروکلان، ملحق: ۹۴۶/۱؛ فهرس المخطوطات العربية المصوّرة الموجودة بمكتبة المخطوطات بجامعة الكويت: ۴۲/۲-۴۳.

آغاز: بسمله. باب اجتذاب مودّات النساء؛ اعلم انّ النساء لا... الا بموافقتهنّ ولا يبلغ موافقتهنّ الا بمعرفة طاعتهنّ ولا ينال معرفة طاعتهنّ.

انجام: و ذهب نشاطه فلما رأى ذلك، قال: عودى الى عمك وقولى خيراً، تمّ كتاب جوامع اللذة بحمدالله تعالى وعونه وحسن توفيقه.

نسخ معرب زیبا، محمد بن حسن بن عبدالله ابن هلال، ۱۹ رمضان ۷۷۱، عناوین به خط درشت، نام کتاب و مؤلف و کاتب و تاریخ کتابت در ابتدای نسخه ثبت شده است، در اول نسخه کتیبه و شمسۀ مذهبی است که نام کتاب و مؤلف به خط زیبا در آن درج شده و مهر کتابخانه خدیویۀ مصر و چند یادداشت تملک نیز دیده می شود. ۲۲۵ صفحه، ۱۷ سطری.

نسخه اصل: کتابخانه چستریتی در ایرلند، نسخه شماره ۴۶۳۵.

فهرست آربری: ۴۲/۶؛ ترجمه فهرست آربری: ۸۸۸/۲.

(۱۴۶۷) دیوان نجیب الدین جرفادقانی (شعر - فارسی)

از: ملک الشعراء نجیب الدین جرفادقانی (۶۶۵ ق).

به شماره ۱۲۷۰ رجوع شود.

این نسخه شامل قصائد و ترکیب بند و غزل و رباعی است، مرتب به ترتیب قوافی به حروف هجا، حدود ۱۵۰۰ بیت می باشد.

آغاز نسخه:

ز بس که بر طرف باغ در منشور است

جهان چو افسر خاقان و تخت فغفور است

انجام:

از چرخ کلاه ملك بر فرق تو باد   انصاف که قد پادشاهی داری
 نسخ، عبرت نائینی، محرم ۱۳۳۷ برای سردار معظم خراسانی، مالک نسخه به
 خط خود برخی از ابیات را از روی نسخه دیگر که به دست آورده تصحیح، و ابیاتی
 که در این نسخه نبوده در کنار صفحات و در آخر نسخه افزوده، و در حاشیه صفحه
 اول نوشته است. در نسخه دیگر مطلع این قصیده این بیت است:
 بیا که جعد بنفشه چو طره حوراست   ز شمع گل همه اطراف باغ پر نور است
 ۱۲۷ صفحه، ۱۳ سطر.

نسخه اصل: کتابخانه مجلس شورای اسلامی، نسخه شماره ۱۰۷۹.
 فهرست مجلس، استاد حایری: ۳/۳۲۰-۳۲۲.

(۱۴۶۸) انوار العقول من اشعار وصی الرسول (ادب - عربی)

از: قطب الدین محمد بن حسین بیهقی کیدری (زنده در ۵۷۶ ق).
 برای توضیحات کتاب‌شناسی به شماره ۱۰۳۵ رجوع شود^۱. تکرار تصویر شماره
 ۳۴۰ است^۲.

این نسخه خطبه و مقدمه ارزنده مؤلف را داراست و کتابت آن منسوب به یاقوت
 مستعصمی است.

أغاز: الحمد لله الذي دانت لعزته الجبارة وتضععت دون عظمته الأکاسرة واتضحت
 الأعلام... قال أمير المؤمنين وامام المتقين و وصی رسول رب العالمين... قافية الهمزة:
 الناس من جهة التمثال اكفاء   أبوهم آدم والأُم حواء

انجام:

ولكننا اذا متنا بعثنا   ونسأل بعده عن كل شيء
 هذا ما أكدى اليه كدى وأدى اليه جهدى من التقاط هذه الدرر الفريدة... تمت وطابت
 يا ليتها زادت... والحمد لله وحده العزيز.

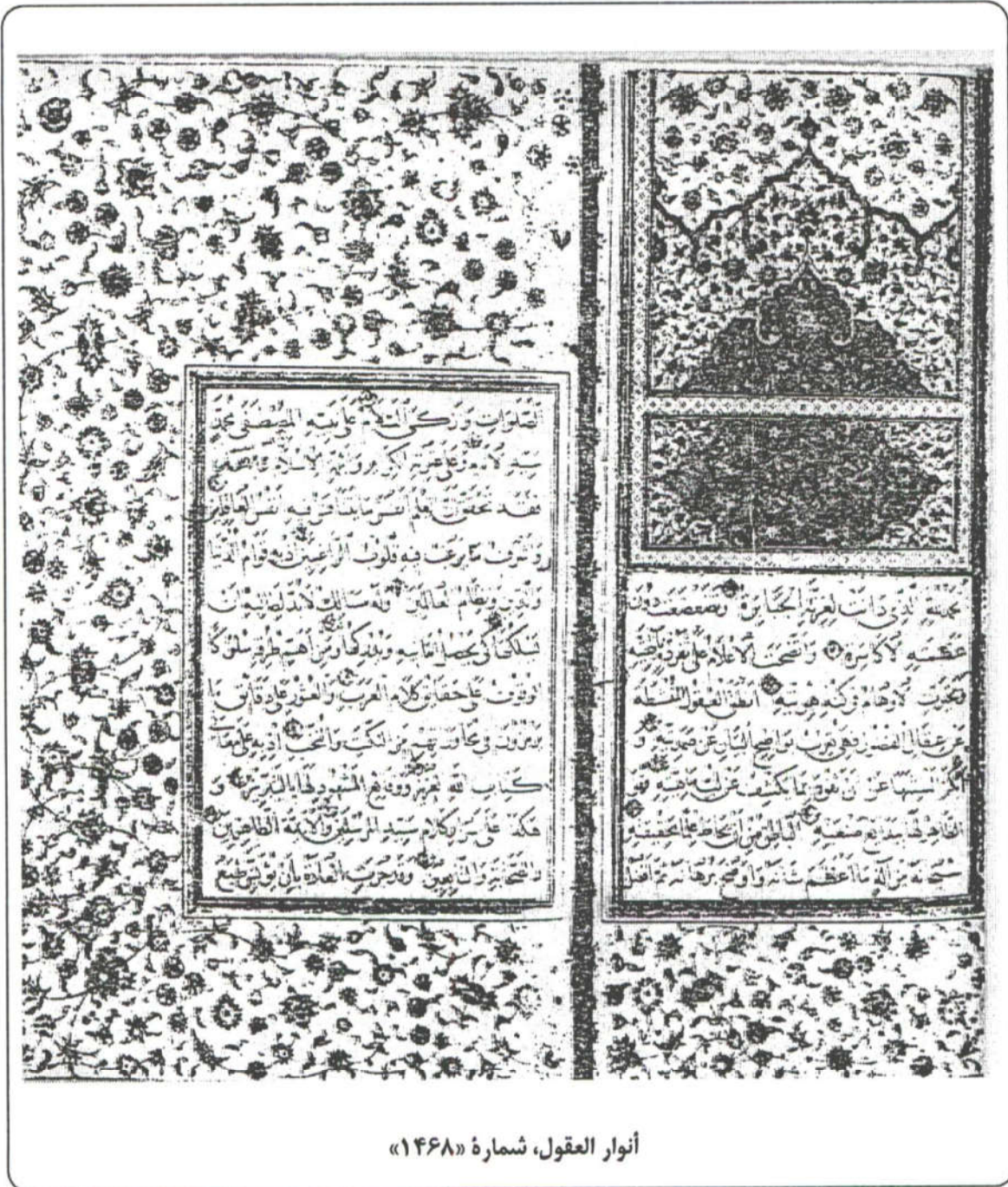
نسخ معرب زیبا، بر روی صفحه عنوان آمده است: «کتاب دیوان میمنت نشان

۱. فصلنامه میراث شهاب، شماره ۳۳-۳۴، ص ۸۴-۸۶

۲. فهرست نسخه‌های عکسی کتابخانه آیت الله مرعشی: ۱/۳۰۰-۳۰۱.

حضرت علی بی ابی طالب علیه السلام، خط یاقوت مستعصمی، گرچه سبکِ نسخِ شباهت به خط یاقوت دارد، ولی احتمال می‌رود که کاریکی از شاگردان یا پیروان او باشد، تمامی صفحات مجدول، صفحه‌آغاز دیوان دارای سرلوح مزدوج مذهب و در حاشیه دو صفحه اول نقش گل و بوته دیده می‌شود، عناوین به خط درشت. ۲۸۵ صفحه، ۱۱ سطری.

نسخه اصل: در کتابخانه موزه بریتانیا، در لندن، شماره OR7534.

أنوار العقول، شماره «۱۴۶۸»

(۱۴۶۹) دیوان قضایی یزدی

(شعر - فارسی)

از: عبدالرحیم قضایی یزدی (۱۲۵۳ ق).

دیوان اشعار عبدالرحیم یزدی، متخلص به قضایی است - که در برخی منابع او را همدانی دانسته‌اند - شامل:

- قصاید (از صفحه ۱ تا ۸۰)، مرتب شده بر حسب ترتیب الفبایی آخر قوافی از الف تا یاء.

- غزلیات (از صفحه ۸۱ تا ۱۹۱)، مرتب شده بر حسب ترتیب تهجی آخر قوافی از الف

تا یاء.

- قطعات (از صفحه ۱۹۱ تا ۲۰۶).

- رباعیات (از صفحه ۲۰۷ تا ۲۱۸).

- مثنوی (از صفحه ۲۱۸ تا ۲۲۰).

نسخه‌ای دیگر از این دیوان به شماره ۱۴۰۱ گذشت.

منابع: الذریعه: ۸۸۳/۹؛ فهرست نسخه‌های خطی فارسی: ۲۴۸۳/۳؛ فهرست آستان قدس

رضوی: ۴۸۹/۷؛ فهرست دانشگاه تهران: ۲۴۹۳/۱۱.

آغاز:

به نام آنکه ز دربانی علو و علا   نه منتها به درش راه جسته نه مبدا

بهر نظر که گمان می‌بری از آن پنهان   ولی بهر چه نظر می‌کنی در آن پیدا

انجام:

تا رود از عشق سخن در جهان   تا بود از حسن به عالم نشان

عشق وی و حسن تو پاینده باد   رای وی و رای تو پاینده باد

نستعلیق، بدون نام کاتب و بدون تاریخ، از سده سیزدهم هجری، صفحات

مجدول، در اول قصاید و اول غزلیات سرلوح مزدوج مذهب، در ابتدای نسخه

یادداشتی است بدین عبارت: «هو الله تعالی شأنه العزیز، دیوان مولانا قضایی یزدی

مدت دو سال بود که در خدمت حضرت شیخ المشایخ شیخ محمد حسن بود که

الحق مطاعی لازم الاطاعه است. در شب شنبه نهم شهر ذیقعدة الحرام که با اردوی

کیوان شکوه شهر ری وارد دار المؤمنین کاشان شده بودیم و در خانه ایشان مهمان

بودیم، خود یادآور شدند که نزد من است والتفات فرمودند به تاریخ شهر مزبور سنه

۱۲۶۷ قلمی شد.»

گویا این تصویر در دست کسی بوده که او این نسخه را با نسخه‌ای دیگر از دیوان قضایی مقابله کرده و موارد اختلاف را ثبت کرده است.
۲۲۱ صفحه، ۱۰ سطری.

نسخه اصل: کتابخانه ملی ایران، تهران، نسخه شماره ۱۴۶۹.
فهرست کتابخانه ملی: ۵۱۵/۳.

(۱۴۷۳) تحصیل الايقان في شرح نظم البرهان في سمط الايمان (کلام - عربی)

از: سید حسین بن محمد ابراهیم حسینی قزوینی (۱۲۰۸ ق).
کتاب‌شناسی این اثر در معرفی تصویر شماره ۱۲۰۹ گذشت.

شرح حال و آثار مؤلف را آقای دبیر حاج سید جوادی تنظیم کرده و به ابتدای نسخه حاضر ضمیمه نموده است.

نسخه حاضر جلد اول کتاب را در بردارد و ادامه آن در شماره ۱۲۰۹ گذشت.

آغاز: بسملة الحمد لله الذي تفرّد بالقدم وخاض ما سواه في ظلمات العدم والصلاة والسلام على سيد ولد آدم المكرّمين بالكرامة من ربّ الأكرم وآله الحاوين لمواهب العلوم....

بعد اسم الربّ حمد لازم   عند عقل شكر حقّ جازم

الاسم مأخوذ من الوسم وهو العلامة.

انجام نسخه: فی خطبة البيان وتوضيح المدعى يستعلم مفضلاً من الزيارة الجامعة المروية عن جناب الهادي عليه السلام، فان التعمق في معانيه يشفى العليل... وبالجملة لا يعلم سرّ قدرهم ولا منتهى فضلهم أحد الآ الذي خلقهم فتبارك الله أحسن الخالقين والحمد لله ربّ العالمين. ويتلوه مبحث العدل.

نسخ، ظهير الدين محمد ابراهيم بن نورالدين محمد^۱، متن منظومه به خط نسخ معرب، نشانیها مشکى، در حاشیه تصحيح شده و در پایان بلاغ مقابله دارد، با حواشی به لفظ «منه رفع الله درجته»، در اول نسخه نام کتاب و مؤلف درج شده و نیز وقف‌نامه نسخه به خط و مهر مؤلف در تاریخ شعبان ۱۱۹۸ دیده می‌شود. در ابتدای نسخه حاضر، رساله‌ای در شرح حال و آثار مؤلف که دبیر حاج سید جوادی

۱. به قرینه نسخه شماره ۱۲۰۹ که ادامه نسخه حاضر است.

آن را تنظیم کرده ضمیمه شده و پسر عمویش سید اسماعیل سید جوادی، مشهور به پژوهی آن را کتابت کرده است. این رساله در ۲۵ صفحه شامل اطلاعات مهمی درباره میر حسینا و تألیفات اوست، میر حسینا جدّ اعلای خاندان حاج سید جوادی بوده است که وصیت کرده ثلث اموالش صرف استنساخ کتابهایش شود و نسخه حاضر نیز طبق وصیت وی استنساخ شده است.

۲۶+۳۲۶ صفحه، ۲۵ سطری.

نسخه اصل: در نزد خاندان مؤلف محفوظ است.

(احکام دینی و اخلاقیات - فارسی)

(۱۴۲۴) الحقایق

از:

کتابی است در بیان احکام دینی همچون نماز، روزه، حرمت زنا و لواط و شرب خمر و دروغ. و همچنین ذکر پاره‌ای از مسائل اخلاقی مانند تواضع، حُسن خلق، سخاوت، ستر عیب، حفظ لسان، فضل ذکر الله و... با استفاده از آیات قرآن و احادیث نبوی. مؤلف - که گویا از دانشمندان مسلمان و اهل سنت از اهالی چین بوده است - در مقدمه، آموختن مسائل مورد نیاز را بر مؤمنین واجب دانسته و می‌گوید که: این کتاب را در آموزش مسائل دینی مورد نیاز مؤمنین نگاشته است «برای کسانی که مدرسها و مجلسها کمتر می‌روند و توفیق می‌نیابند، خاصه از بهر برادرانی که با من شفقتها می‌کنند... که حقوق ایشان را مکافات کنم، این تحف و هدیه از برای ایشان جمع کردم و آن را حقایق نام کردم... و به اختصار انجامیدم تا هیچ کس را بهانه نماند و ملالت نیفزاید و باب باب ساخت آمد...».

کتاب شامل ۲۲ باب، بدین شرح است:

باب ۱. فی العلم.

۲. فی الصلاة.

۳. فی الدعاء.

۴. فی الصوم.

۵. فی التواضع.

۶. فی حُسن الخلق.

۷. فی السخاوة.
۸. فی العقل.
۹. فی ستر العیب.
۱۰. فی حفظ اللسان.
۱۱. فی الزجر عن الغیبة.
۱۲. فی الزجر عن الكذب والخیانة.
۱۳. فی سب المؤمن.
۱۴. فی النمیمة.
۱۵. فی مظالم الناس وایذائهم.
۱۶. فی الوزن بالقسط.
۱۷. فی حرمة توقیر أهل البدعة.
۱۸. فی الزجر عن الزنا.
۱۹. فی حق الوالد علی الولد.
۲۰. فی فضل ذکر الله تعالی.
۲۱. فی شارب الخمر.
۲۲. فی الزجر عن اللواطه.

مرحوم دانش پژوه نسخه‌ای از این کتاب را در کتابخانه ملی پاریس به شماره SP2066 دیده و عصر تألیف آن را در سده‌های ششم یا هفتم هجری تخمین زده است. نسخه‌ای دیگر از این کتاب در مسجد دون شه چین نگهداری می‌شود.

منابع: نشریه نسخه‌های خطی: ۲۸۰/۹-۲۸۱ و ۱۰۲۳/۱۲.

آغاز: بسمله. به نام خدای بخشاینده مهربان، الحمد لله رب العالمین فاطر السموات والارضین منشیء الخلیق اجمعین ومصورهم فی أرحام الامهات بألوان الصفات... اما بعد، بدانید ارباب الارباب واحساب و اصحاب کساکم الله تعالی لباس التقوی که علم آموختن فریضه است.

انجام: و آنچه رأی ایشان به حاصل آید. اللهم اغفر لنا ولوالدینا ولاستادینا وللمن قرأ فیہ وللمن نظر فیہ وللمن سمع فیہ برحمتک یا أرحم الراحمین.

نسخ، بدون نام کاتب و بی تاریخ، نشانیها مشکى، در مواردی اعراب گزاری شده

و در بین سطور برخی کلمات به عربی یا به زبان چینی ترجمه شده است، این نسخه باید به خط کاتبی چینی باشد.

۲۶۷ صفحه، ۱۵ سطری.

نسخه اصل: در یکی از کتابخانه‌های چین نگهداری می‌شود.

(موضوعات متنوع - عربی)

(۱۴۷۵) زهرة الحياة الدنيا

از: محمد مؤمن بن محمد قاسم شیرازی جزایری (بعد از ۱۳۰۱ ق).

محمد مؤمن شیرازی ادیب، سخن دان، شاعر، طبیب، ریاضی دان، مورخ و رجالی سده دوازدهم هجری که در روز شنبه ۱۷ رجب ۱۰۷۴ در شیراز دیده به جهان گشود. دانشهای گوناگون را از محضر اساتید بزرگ فرا گرفت، صرف و نحو و معانی و بیان و بدیع را از سید محمد قاسم حسینی آموخت، در لغت و فقه و اصول به درس زین العابدین انصاری حاضر گشت و علم کلام و حکمت الهیه و تفسیر و علوم ریاضی و منطق را از محمد اسماعیل فسوی استفاده نمود. و در علم حدیث و حکمت، سالها شاگردی علامه شاه محمد اصطهباناتی را نمود و علم طب را از طبیب حاذق محمد هادی فرا گرفت. محمد مؤمن شیرازی دارای نثری بدیع و روان و نظمی عالی و تحسین برانگیز بوده، و در تألیف و تصنیف نیز دستی داشته، و قریب به ۴۰ کتاب و رساله از خود به جای گذاشت. شرح حال وی در امل الآمل و الکواکب المنتشرة^۱ و زندگی خود نوشت وی «زهرة الحياة الدنيا» آمده است.

مرحوم آیت الله العظمی مرعشی نجفی^{رحمته} نیز رساله‌ای در شرح حال وی نگاشته، موسوم به «کاشفة الحال فی ترجمة مؤلف خزانة الخيال» که در ابتدای خزانه الخيال محمد مؤمن شیرازی به چاپ رسیده است.

زهرة الحياة الدنيا شرح زندگی علمی آن ادیب سخن پرور است، که مجلس پنجم از مجالس هفت گانه کتاب مفصل او، به نام مجالس الأخبار و مجالس الأخیار را تشکیل می‌دهد. شیرازی مجموعه‌ای کشکول مانند دارد به نام مجالس الأخبار و مجالس الأخیار در هفت جلد که هر جلد از آن مجلسی را شامل است و برای هر مجلس نام ویژه‌ای انتخاب کرده است، بدین ترتیب:

۱. الکواکب المنتشرة فی القرن الثاني بعد العشرة: ۷۴۸-۷۵۰.

مجلس اول: «معارج القدس» در تاریخ انبیا.
 مجلس دوم: «تحفة الابرار» در مناقب ائمه علیهم السلام.
 مجلس سوم: «بحر المعارف» در اصول پادشاهان.
 مجلس چهارم: «ربیع الابرار» در اصول اولیا و علما و شعرا.
 مجلس پنجم: «زهرة الحياة الدنيا» در حالات مؤلف.
 مجلس ششم: «روح الجنان» در شرح سیرت حدیث.
 مجلس هفتم: «لطائف الظرائف» در فوائد متفرقه از انواع علوم و فنون.
 تألیف این اثر از سال ۱۱۰۲ تا ۱۱۰۹ ق هفت سال به طول انجامیده و مؤلف در ایام حضورش در هند، این کتاب را نگاشته است.

زهرة الحياة الدنيا جلد پنجم از کتاب مذکور است که در ذیل جلد چهارم - که در احوالات علما و شعرا بود - به بیان حالات مؤلف اختصاص دارد و شامل یک مقدمه و هشت جنت و یک خاتمه است، و مؤلف در ۳۱ سالگی به سال ۱۱۰۶ ق مشغول تألیف آن بوده است.

شیرازی در مقدمه، شرح حال خود را از بدو تولد تا زمان تألیف این اثر باز گفته و سیر تحصیلی و اساتید خود را معرفی کرده است. فهرست جنت‌های هشت گانه کتاب:

جنت اول: قصائد مؤلف.

جنت دوم: در ذکر ابیاتی که کمتر از ۹ بیت است.

جنت سوم: در احاجی و ابیات مشکله.

جنت چهارم: الغاز و امثال و اقران.

جنت پنجم: در مغالطات.

جنت ششم: در مراسلات.

جنت هفتم: در مطالب علمیه.

جنت هشتم: سوانح موهبیه مؤلف.

خاتمه: در ایراد نصایح.

نسخه‌هایی از زهرة الحياة الدنيا در کتابخانه‌های آستان قدس رضوی، ملی ملک، مجلس و مدرسه صدر بابل^۱ موجود است.

۱. فهرست کتابخانه ملک، ج ۵، ش ۲۱۳۴؛ فهرست مجلس، ج ۲۵، ص ۱۹۰-۱۹۱، ش ۷۱۹۰.

بخشهایی از این کتاب را در مجله پیام حوزه (شماره پیاپی ۷) و میراث اسلامی ایران (دفتر سوم) به چاپ رساندم.

منابع: الذریعه: ۷۳/۱۲ و ۳۵۷/۱۹؛ الكواكب المنتشرة في القرن الثاني بعد العشرة: ۷۴۸-۷۵۰؛ میراث اسلامی ایران، دفتر سوم: ۸۴۹-۸۵۲.
نسخه حاضر از آغاز افتاده است.

آغاز نسخه: مثلاً ومنها ما حکى انّ صبيحاً، قال: الحسن بن وهب ما تصحيف كلبى... وبعد فيقول أحقر الخليفة... انى لما خصصت المجلد الرابع من هذا الكتاب المسمى بمجالس الأخبار ومجالس الأخيار بذكر العلماء والشعراء ومن والاهم كنت أحببت أن أذيله بذكر نبذ من أحوالى وأبث فيه شيئاً من نوائبى وأهوالى وأورد بعضاً من سوانحى ونتائج فكرى.

انجام: تيسرلى فى المجلد الخامس من مجلّدات كتاب مجالس الاخبار ومجالس الأخيار جمعه مع تفرّق البال... انه ولّى ذلك والحمد لله أولاً وآخراً وصلى الله على محمد وآله وسلم تسليماً كثيراً.

نسخ زيبا، محمد باقر بن محمد قادر بن عبدالغفار اويسى ملتانى، جمعه ۲۵ محرم ۱۱۱۱، تمامى صفحات مجدول محرّر مذهب، عناوين سنگرف، با حواشى به لفظ «منه عفى عنه»، در چند جاى نسخه تملك و مهر محمد مكى از احفاد شهيد اول به تاريخ ۱۱۵۵ و ۱۱۶۴ ق دیده مى شود.
۸۹۲ صفحه، ۱۹ سطرى.

نسخه اصل: كتابخانه مدرسه خاتم الانبياء (صدر) بابل، ايران، نسخه شماره ۱۴۹.
فهرست نسخه‌های خطی مدرسه خاتم الانبياء بابل: ۱۰۱-۱۰۲.

(رجال اهل سنت - عربى) (۱۴۷۶) المقتنى فى سرد التكنى

از: شمس الدين محمد بن احمد ذهبى شافعى (۷۴۸ ق).
در این کتاب از کنیه‌هایی که در آغاز آنها «اب» یا «ام» است گفتگو شده و از روى الكنى نسایی و ابو احمد حاکم که در چهارده سفر است، نوشته شده است، چرا که دو کتاب مذکور ترتیبی نداشتند و ذهبی آنها را مرتب کرده و کنیه‌های «ام» را هم که در آنها نبوده، بر آن افزوده است. حاجی خلیفه در کشف الظنون پایان تألیف «المقتنى» را سال ۷۳۷ ق

نوشته و گفته است که سقافسی در همین سال، کتاب را در نزد مؤلف خوانده و جزئی در کنی نساء بر آن افزوده است.^۱

در نسخه دارالکتب قاهره به خط سقافسی چنین ثبت شده است: «بلغت مقابلة وقراءة البعض بلفظی والبعض بلفظ وصنعة شيخنا شمس الدين الذهبي فسح الله في مدته يوم الخميس الخامس والعشرين من شهر الحجة سنة ۷۳۷ وكتبه محمد بن محمد السقافسی»^۲.

ذهبی در مقدمه خود، این کتاب را چنین معرفی کرده است: «فهذا مؤلف تمس اليه أعظم الحاجة في معرفة الكنى، فان الناس أقسام، منهم من اسمه كنيته، أو لا يعرف بغير كنية، ومنهم من اشتهر بالكنية وخفى اسمه، ومنهم بالضد من اشتهر باسمه أو نسبه وخفيت كنيته، ومنهم من شهر بالأمرين ومنهم من لا يعرف سواء سمي أم كنى. وقد جمع الحفاظ في الكنى كتباً كثيرة، و من أجلها وأطولها كتاب النسائي، ثم جاء من بعده أبو أحمد الحاكم، فزاد وأفاد، وحرر وأجاد، وعمل ذلك في أربعة عشر سفراً، يجيء بالخط الرفيع خمسة أسفار أو نحوها، ولكنه يتعب الكشف منه لعدم مراعاته ترتيب الكنى على المعجم، فرتبته واختصرته وزدته وسهله...»^۳.

نسخه‌های شناخته شده از المقتنی:

۱. دارالکتب قاهره، نسخه شماره ۲۰۷۸۶ که یادداشتی از سقافسی در تاریخ ۷۳۷ ق دارد.^۴

۲. معهد المخطوطات مدرسه احمدیه حلب، نسخه شماره ۳۲۸، به خط سبط ابن عجمی در ۷۸۶ ق.

۳. کتابخانه سلطنتی برلین، نسخه شماره ۹۹۴۲ کتابت در ۱۱۳۲ ق.^۵

۴. کتابخانه سید محمد مشکوة اهدایی به دانشگاه تهران، نسخه شماره ۱۱۵۶، به خط عمران بن عامری از هری مالکی در ۱۰۹۰ ق.^۶

۱. كشف الظنون: ۱۷۹۴/۲.

۲. فهرست المخطوطات، فؤاد سید: ۹۴/۳.

۳. المقتنی فی سرد الكنى: ۱۶/۱.

۴. فهرست المخطوطات، فؤاد سید: ۹۴/۳.

۵. فهرست المخطوطات العربية بالمكتبة الملكية فی برلین: ۳۹۴/۹.

۶. فهرست دانشگاه تهران: ۲۳۶۰/۶-۲۳۶۱.

۵. کتابخانه اوقاف بغداد، نسخه شماره ۹۷۲ تاریخ، به خط ابراهیم بن عبدالرحیم حلبی در ۱۳۰۵ ق^۱.

چاپهای المقتنی:

۱. تحقیق محمد صالح عبدالعزیز مراد، مدینه منوره، الجامعة الاسلامیة، ۱۴۰۸ ق،

۲ جلد در یک مجلد^۲.

۲. تحقیق ایمن صالح شعبان، بیروت لبنان، دار الکتب العلمیة، ۱۴۱۸ ق، ۲ جلد.

منابع: دلیل مؤلفات الحدیث الشریف المطبوعه: ۲۳۱/۱؛ الفهرس الشامل للتراث العربی الاسلامی المخطوط، الحدیث النبوی الشریف وعلومه ورجاله: ۱۵۵۵/۳؛ فهرست المخطوطات، فؤاد سید، ۹۴/۳؛ کشف الظنون، ۱۷۹۴/۲؛ مقدمه ایمن صالح شعبان بر المقتنی.

نسخه حاضر برگهای آغازین کتاب را در بردارد و تا ابتدای باب الزاء را شامل است که در نسخه چاپ لبنان (ج ۱، ص ۲۷۹) می‌شود.

آغاز: بسمله. وصلى الله على سيدنا محمد وآله، الحمد لله الذى لم يتخذ ولداً ولم يكن له شريك فى الملك أبداً وأشهد أن لا اله الا الله وحده الها صمداً.

انجام نسخه: حرف الزای أبو زائد أو زید عن ابن مسعود فى الوضوء بالنبيذ... أبو الزاعرا عمرو بن عمرو أو ابن عامر الجشمى عن عمه.

نسخ، عمران بن عامر ازهرى مالکى، یکشنبه ۲۲ شوال ۱۰۹۰، تمامی صفحات

مجدول، عناوین شنگرف، رساله اول مجموعه است.

۱۸ صفحه، ۲۹ سطرى.

نسخه اصل: کتابخانه دانشگاه تهران، نسخه شماره ۱۱۵۶ رساله اول مجموعه.

فهرست دانشگاه تهران: ۲۳۶۰-۲۳۶۱/۶.

(فقه و اصول - عربی)

(۱۴۷۷) عوائد الأیام وقوائد الأنام

از: ملا غلامرضا بن محمد علی آرانى کاشانى (۱۲۶۵ ق).

شرح حال و ذکر آثار مؤلف را در معرفی رساله هلاویه وی به شماره ۱۰۷۷ آورديم. در کتاب حاضر قواعد اصولی و مسائل فقهی مرتبط با دو مسأله مهم فقهی را در پانزده

۱. فهرس المخطوطات العربیة فى مكتبة الأوقاف العامة فى بغداد: ۲۶۳/۴.

۲. دلیل مؤلفات الحدیث الشریف المطبوعه: ۲۳۱/۱.

«عائده» دارای فصول و مطالب متعدد، بیان کرده است.

این کتاب در دو جلد تنظیم شده، جلد اول دارای ۹ «عائده» و جلد دوم شامل ۶ «عائده» است. تألیف این اثر در صبح روز جمعه ۹ رجب ۱۲۳۶ به انجام رسیده است، مؤلف در این هنگام ۴۳ سال و هفت ماه از عمرش سپری شده بود.

مؤلف در این کتاب به طور مفصل و استدلالی پیرامون دو مسأله مهم و مشکل فقهی بحث می‌کند و قواعد اصولی و مطالب فقهی مرتبط با این دو را مطرح می‌نماید:

۱. انّ عبادة الصبي شرعية أو تمرينية؟

۲. انّ الفاصلة بين أجزاء الصيغة سيّما صيغة المناكحة، هل هي مبطلّة لها أو غير مبطلّة بها؟

در مقدمه، راجع به موضوع کتاب و نام آن چنین آمده است: «و هذه الجملة مشتملة على مسألتين معضلتين من المسائل الفقهية وهما انّ عبادة الصبي شرعية أو تمرينية وانّ الفاصلة بين أجزاء الصيغة سيّما صيغة المناكحة، هل هي مبطلّة لها أو غير مبطلّة بها وفي الحقيقة ما ذكرته فيها من المسائل الأصولية أو الكلامية مما توقّف عليها هاتان المسألتان، فهي ملفقة من العلمين غير مختصة باحدى القبيلتين. وان كانت العمدة في النظر حلّ تينك المسألتين وسميتها عوايد الأيّام وقوايد الأنام في علمي الفقه والأصول لشريعة الرسول - صلوات الله عليه وآله، مادام للشمس طلوع وأفول وللأذهان ذكر وغفول - ولعمرى أنّها فرايد الدهر وقوايد العصر... ثمّ انّ كتابنا هذا مصدرة المباحث بالعوايد المعدودة والقوايد المألوفة...».

پس از آن فهرست تفصیلی عوايد پانزده گانه کتاب آمده است، عناوين عوايد جلد اول چنین است:

العائدة الاولى: في انّ المندوب ليس بتكليف.

العائدة الثانية: في انّ الأمر بالأمر بالشىء، هل يكون أمراً بذلك الشىء أم لا؟

العائدة الثالثة: في بيان حال دليل آخره وجدناه على القول بأنّ الأمر بالأمر للثالث.

العائدة الرابعة: في أنّ العبد يستحق الثواب بالطاعة والعقاب بالمعصية (وهي مسأله كلامية).

العائدة الخامسة: في مبحث اللطف، در ۷ مقصد.

العائدة السادسة: في أنّ القيد يرجع الى القيد الأخير من المتعدد.

العائدة السابعة: في تفصيل ان الصلة تابع للموصول وغير تابع له كذلك... .

العائدة الثامنة: في فساد مثال ذكره المحقق البهبهاني رحمته لورود المطلق في طي حكم غيره.

العائدة التاسعة: في أن عبادة الصبي شرعية أم لا؟ شامل ١٠ مطلب و ٢ تميم و ١ اكمال.

العائدة العاشرة: في ذكر مجمل من الاختلاف في جواز اخراج أكثر أفراد العام بالتخصيص، شامل ٣ فايده.

عناوين عوايد جلد دوم:

العائدة الحادية عشر: في حكم استثناء الأكثر والمساوى من أنه يجوز أم لا وبيان ما هو الحق فيه، شامل ٣ مقام و ٢ تميم و ١ اكمال در دو تذييب.

العائدة الثانية عشر: في أنه هل يجوز اخراج الأكثر في غير الاستثناء من المخصصات المتصلة؟

العائدة الثالثة عشر: في بيان حقيقة التمسك بأية: ﴿يا أيها الذين آمنوا اوفوا بالعقود﴾، على لزوم الوفاء بالعقد، إذا شك في فرد من افراد.

العائدة الرابعة عشر: في بيان حكم الفصل بين ايجاب النكاح وقبوله.

العائدة الخامسة عشر: في بيان رد الاشكالات الخمسة، التي ذكرناها سابقاً على الصيغة الصادرة بالعنوان المذكور في أول العائدة السابعة.

مؤلف در پایان کتاب از زلزله‌ای که ۱۲ روز قبل از تولدش به سال ۱۱۹۲ ق در کاشان اتفاق افتاده، یاد کرده است.

در اول نسخه تقریظ یکی از علما بر این کتاب درج شده، به تاریخ ۱۲۵۱ ق و در آخر نسخه نیز صورت اجازة ملا محمد جعفر استرآبادی به مؤلف دیده می‌شود.

نسخه حاضر کامل است و جلد اول و دوم کتاب را در بردارد.

آغاز: بسملة. نحمدك اللهم بدليلك خصصتنا من بين المطلظين بقيد معلوم مضمون الكتاب والسنة وبتبيانك أخبرتنا من المقيدين بأمر مفهوم منطوق الخطاب والحكمة.

انجام: في ادعاء العموم لمثله، فتأمل وليكن هذا آخر ما أردنا بيانه في هذا الكتاب، فإنه المرجع الكافي في بيان مسألة هذا الباب... والحمد لله أولاً وآخراً وظاهراً وباطناً حمداً نعهه ليوم لقائه ذخراً وأجرأً وخلصاً من الشدائد فيه تماماً وكمالاً.

نسخ، محمد علی بن حاج ملا محمد حسن بن حاج ابوطالب کاشانی آرانی ۱۲۴۶ ق، به امر مؤلف، عناوین به خط درشت، نشانیها سنگرف، در حاشیه تصحیح شده و حواشی به لفظ «منه دام ظلّه» دارد، در اول نسخه تقریظ یکی از علما به تاریخ ۱۲۵۱ ق و در آخر نسخه صورت اجازه ملا محمد جعفر استرآبادی به مؤلف درج شده است، تعداد ابیات کتاب در اول نسخه ۳۳ هزار بیت، از قرار هر صفحه ۷۵ بیت برآورد شده است.

۶۰۹ صفحه، ۲۵ سطری.

نسخه اصل: در کتابخانه شخصی یکی از ساکنین آران کاشان (گویا آقای میثم نمکی) محفوظ است.

(اصول فقه - عربی)

(۱۴۷۸) الاعراب

از: ابن حزم اندلسی علی بن احمد بن سعید ظاهری (۴۵۶ ق).

ابن حزم اندلسی (۳۸۴-۴۵۶ ق) فقیه، محدث، فیلسوف، عالم ادیان و مذاهب، ادیب و شاعر و یکی از نام آورترین دانشمندان اسلامی در اندلس که مدتی وزیر المستظهر بالله والمعتد بالله بوده است. شمار نوشته‌های وی در فقه، حدیث، اصول، نحو، لغت، ملل و نحل، تاریخ و نیز ردیه‌هایی که بر مخالفان نوشته به حدود ۴۰۰ مجلد می‌رسیده، و نزدیک به ۵۰ اثر از تألیفات وی به چاپ رسیده است.^۱

ابن حزم نخست پیرو مذهب شافعی و مدافع سرسخت آن بود، اما سپس از آن روی گردان شد و به مذهب ظاهریان، یعنی مذهب داود بن علی بن خلف اصفهانی (۲۷۰ ق) گروید. وی در مذهب ظاهری خود نیز سخت استوار بود و بی باکانه و گستاخانه از آن دفاع می‌کرد و مخالفان را زیر تازیانه نکوهش می‌کشید. وی درباره بنی امیه و فرمانروایان ایشان، از گذشته و معاصران سخت تعصب می‌ورزیده و از دل و جان هوادار و مدافع حاکمیت آنان بوده و ایشان را بر دیگر وابستگان به قریش برتری می‌داد.

ابن حزم در همه نوشته‌های اساسی خود می‌کوشد که از موضع گرایش و مذهب ظاهری خود سخن گوید و از آن دفاع کند. وی در دفاع از مذهب ظاهری، رساله

مستقلی دارد که در آن مبانی فقهی اهل سنت مانند قیاس، رأی، استحسان را رد می‌کند.^۱

پیرامون شرح حال، آثار و افکار و نظریات ابن حزم کتابها و مقالات متعددی نوشته‌اند، از جمله:

۱. ابن حزم حیات و عصره، آراؤه و فقهه، محمد ابو زهره، دار الفكر العربی، ۱۳۷۳ ق، ۵۳۶ ص.

۲. ابن حزم الأندلسی حیات و أدبه، الدكتور عبدالکریم خلیفه، بیروت دار العربیة للطباعة والنشر والتوزیع، ۲۷۸ ص.

۳. مدخل «ابن حزم» در دائرة المعارف بزرگ اسلامی، به قلم شرف الدین خراسانی رحمته الله.

۴. مقاله «ابن حزم» در دوره جدید «دائرة المعارف اسلام» نوشته آرنا لدز. کتاب حاضر که نسخه منحصر به فرد آن در کتابخانه چستربیتی نگهداری می‌شود، در فهرست آربری چنین معرفی شده است:

«الاعراب، ابن حزم، جزء من کتاب يدافع عن المذهب الظاهري وفقهه، تاريخ النسخ: ۱۸ جمادی الاولى ۷۶۱، لم تظهر نسخة أخرى من المخطوطة، نقلت هذه النسخة عن اخرى مورخة ۵۶۰ هـ، ومقارنة مع النسخة الأصلية للمؤلف، وتشتمل على اشارة تفيد ان الكتاب يسمى أيضاً «الاشارة» وان الجزء المتبقى قد أكمله المؤلف في رمضان ۴۴۵ هـ»^۳. نامی از این کتاب در منابع کهن به میان نیامده است و ذهبی نیز در سیر أعلام النبلاء، با اینکه شرح حال و آثار ابن حزم را به تفصیل ذکر کرده^۴، به آن اشاره‌ای نکرده است.

این کتاب در صفحه عنوان نسخه چستربیتی چنین معرفی شده است: «هذا مفرد فيه الجزء الثاني من كتاب الاعراب من تأليف الشيخ الامام الحافظ... الوزير الشهير أبي محمد علي بن أحمد بن سعيد بن حزم الظاهري الأندلسي رحمته الله».

در این اثر مباحث مختلف فقهی و اصولی به صورت استدلالی با استفاده از آیات و روایات و اقوال فقهای اهل سنت مطرح شده است.

در نسخه چستربیتی، پس از اتمام بخش موجود از کتاب الاعراب، بحثی درباره

۱ و ۲. دائرة المعارف بزرگ اسلامی: ۳۴۵/۳-۳۵۶.

۳. فهرس المخطوطات العربیة فی مكتبة تشستربیتی، آربری، ترجمه دكتور محمود شاکر سعید: ۱/۲۸۰.

۴. سیر أعلام النبلاء: ۱۸۴/۱۸-۲۱۲.

تقلید از کتاب الاعراب به صورت مستقل در ۹ صفحه درج شده است و در ابتدای آن آمده است:

«... ما وقفت عليه من هذا الكتاب وقد رأيت على جزء من نسخة من كتاب الأحكام وهو الثالث قوبل بنسخة الامام أبي العباس الفتح بن ابى رافع الفضل بن أبى محمد على بن احمد بن سعيد بن حزم -رضى الله عنهم -، فألقيت فى آخر الجزء المذكور فصلاً من كتاب الاعراب اثبته مطالعة ولينفع الله تعالى به من شاء...».

منابع: الأعلام، زرکلی: ۲۵۴/۴-۲۵۵؛ دائرة المعارف بزرگ اسلامى: ۳۴۵/۳-۳۵۶؛ سير أعلام النبلاء: ۱۸۴/۱۸-۲۱۲؛ المعجم الشامل للتراث العربى المطبوع: ۱۸۲/۲-۱۹۵؛ هدية العارفين: ۶۹۱/۱-۶۹۰.

آغاز نسخه: بسمله. صلى الله على سيدنا محمد وعلى آله وصحبه وسلم، قال الشيخ الامام الحافظ الشهير الوزير... ابن حزم الأندلسى رحمته الله: القول على طرف يسير من تناقضهم فى العموم والخصوص فى القرآن والسنن، قال الله تعالى: ﴿واستشهدوا شهيدين من رجالكم فان لم يكونا رجلين فرجل وامرأتان ممن ترضون من الشهداء﴾. انجم نسخه: قال أبو محمد -رحمه الله تعالى - قد ذكرنا من تناقضهم فى القياس، كما وعدنا بحول الله تعالى وقوته كما فيه كفاية لمن نصح نفسه وبالله لو تتبعناه لكان أضعاف ما ذكرنا. وبالجملة فما يسلم لهم قياس أصلاً من تركهم لمثله فى تلك المسألة نفسها أو تركهم لأقوى منه وبالله تعالى التوفيق... هنا تم هذا الجزء المبارك....

نسخ، برخی از کلمات معرب، بدون نام کاتب، ۷۶۱ ق از روی نسخه مورخ ۵۶۰ ق، در صفحه عنوان یادداشت ناخوانایی بدین مضمون دیده می شود: «منه نسخه لنفسه... لمالکه بحسن الخاتمة ابراهيم الشهير بالبدر شتکی؟ لطف الله تعالى به». همچنین در این صفحه نام کتاب و مؤلف درج شده و آمده است: «علقت هذا الأصل من نسخة كان فى آخرها ما هذا نصه: بلغت المعارضة بأصل المؤلف رحمته الله بخطه ومنه نسخ والحمد لله... أقول: قد رأيت الأصل الذى أتممت منه كتب هذا السفر ترجمة بغير الأصل وهى هذ الجزء الأول من كتاب الاشارة وعلى الاعلى الاعتماد والله تعالى أعلم...»، انجامة: «هنا تمّ هذا الجزء المبارك والله تعالى الحمد وبه جلّ وعلا وكان فى آخره ما هذا نصّه: تمّ الجزء الأول والحمد لله ربّ العالمين وصلواته على سيدنا محمد خاتم النبيين وحسبنا الله ونعم الوكيل ويتلوه فى الثانى

ان شاء الله تعالى طرف يسير من شنع أقوالهم في الدين لم يتعللوا في شيء منها لا بقرآن ولا بسنة وفيه بلغت المقابلة بأصل المؤلف بخطه ومنه نسخ، أقول ومنه علقت هذا الأصل الا اليسير في أوله وصلوات الله تعالى على سيدنا محمد وآله وصحبه وتاريخ الأصل في المذكور يوم السبت رابع عشر شهر شعبان من سنة ستين وخمسائة وانتهى تعليق هذا الأصل يوم الأحد ثامن عشر جمادى الأول سنة ١٧٦١»، نشانیها مشکى، در حاشیه تصحیح شده است، پس از بخش مذکور از کتاب الاعراب بخشی از الاعراب به صورت مستقل در ٩ صفحه کتابت شده است. ٤٢٩ صفحه، ١٦ سطری.

نسخه اصل: کتابخانه چستربیتی، دبلین ایرلند جنوبی، نسخه شماره: ٣٤٨٢. فهرست آربری: ٩٩/٢؛ فهرست آربری، ترجمه دکتر محمود شاکر سعید: ٢٨٠/١.

(١٤٨٠) المحيط الأعظم والبحر الخضم في تاويل كتاب الله العزيز المحکم

(تفسیر عرفانی - عربی)

از: سید رکن الدین حیدر بن علی بن حیدر حسینی آملی (قرن ٨ ق).
 سید حیدر آملی عارف نامدار شیعی در سال ٧١٩ یا ٧٢٠ ق در آمل به دنیا آمد. نام او حیدر و لقب او رکن الدین و نسب او با هیجده واسطه به امام سجاد علیه السلام می‌رسد. خاندان وی در آمل، سلسله ساداتی متشخص و مشهور و احتمالاً مرتبط با حاکمان آن دیار بوده‌اند. سید حیدر از حدود ده سالگی در آمل شروع به تحصیل نمود و پس از چندی با سفر به خراسان و استرآباد و اصفهان به مدت ٢٠ سال از اساتید آن شهرها بهره برد و پس از آن راهی عراق شد و از تاریخ حدود ٧٥١ ق تا پایان عمر، یعنی سال ٧٨٧ ق یا قدری بیشتر، در نجف و حله و بغداد بوده و سالها در محضر فخرالمحققین به تلمذ پرداخته است.
 سید حیدر آملی زندگینامه خود نوشتی بر جای نهاده و در آن از توفیقات الهی و مدارجی که طی نموده و اندیشه‌ها و آثار خود به تفصیل سخن گفته است. وی در سال ٧٨١ ق، یعنی در ٦٢ سالگی که می‌خواست نگارش شرح فصوص را آغاز کند، در مقدمه آن آورده است: «در این مدت طولانی سی ساله (که از آمل بیرون آمده و در نجف و حله بوده‌ام) حدود چهل کتاب و رساله به زبان عربی و فارسی نوشته‌ام» و تعدادی از آنها را به ترتیب تاریخ تألیف، یاد کرده است.

برخی از آثار چاپ شده سید حیدر از این قرار است:

۱. جامع الأسرار ومنبع الأنوار.

۲. أسرار الشريعة وأطوار الطريقة وأنوار الحقيقة.

۳. نقد النقود في معرفة الوجود.

۴. نص النصوص في شرح الفصوص.

۵. المحيط الأعظم...^۱.

تفسیر المحيط الاعظم که نام کامل آن «المحيط الأعظم والبحر الخضم في تأويل كتاب الله العزيز المحکم» است و در المقدمات من کتاب النصوص آملی از آن به عنوان «المحيط الاعظم والطود الاشم في تأويل كتاب الله العزيز المحکم» یاد شده است^۲، تفسیر عرفانی مفصلی است در ۷ مجلد که در برابر تفسیر نجم دایه موسوم به بحرالحقائق نوشته شده است.

آملی در مقدمات نص النصوص درباره این تفسیر می نویسد: «... بعد از تألیف تمامی اینها (۳۵ کتاب و رساله) در این مدت طولانی که بالغ بر سی سال کامل می شود، دست به تألیف کتاب دیگری در تأویل قرآن کریم زدم موسوم به «المحيط الاعظم والطود الاشم في تأويل كتاب الله العزيز المحکم» که در هفت جلد بزرگ نگاشته شده و این کتاب در برابر تأویل شیخ نجم الدین رازی معروف به دایه است، زیرا کتاب او که موسوم به بحرالحقائق ومنبع الدقائق است، مشتمل بر شش جلد بزرگ است و ما نیز خواستیم تفسیری داشته باشیم که از هر لحاظ مانند تفسیر او باشد و لذا به مقتضای حدیث شریف: «ان للقرآن ظهراً و بطناً و لبطنه الى سبعة ابطن» و نیز به مقتضای اشتمال قرآن کریم بر سبعت معلومه و دیگر دلایل، آن را در هفت مجلد مرتب کردم و این تفسیر در اکثر کشورها و مناطق جهان مشهور گردید و صورت آن را نزد بزرگان از اهل معرفت و عرفان تحقیق کردیم. و بر آنان معلوم شد که این کتاب خصوصاً از لحاظ اشتمال آن بر علوم قرآنی نظیر و مانندی ندارد و این چیزی نیست که به کسب و کوشش فراچنگ آمده باشد، بلکه افاضه ای غیبی است

۱. نك: مقاله سید حیدر آملی از رضا استادی در آینه پژوهش، ش ۸۳، ص ۱۱۴-۱۲۷.

۲. المقدمات من كتاب نص النصوص، سید حیدر آملی، به اهتمام هنری کرین و عثمان اسماعیل یحیی، تهران، انتشارات توس: ص ۱۳ و ۵۳۶.

که به طریق کشف از حضرت رحمان نصیب من گردیده است»^۱.
مؤلف مقدماتی هفتگانه و تفصیلی در آغاز تفسیرش قرار داده که عبارتند از:
۱. در بیان تأویل و تفسیر و فرق میان آنها و بیان اینکه تأویل قرآن عقلاً و نقلاً واجب است.

۲. در معرفی کتاب الله کبیر آفاقی و تطبیق آن با کتاب الله قرآنی جمعی.

۳. در بیان حروف الهی آفاقی و تطبیق آن با حروف الهی قرآن.

۴. در بیان کلمات الهی آفاقی و تطبیق آن با کلمات الهی قرآن.

۵. بیان آیات الهی آفاقی و تطبیق آن با آیات الهی قرآن.

۶. بیان شریعت و طریقت و حقیقت و بیان اینکه اینها اسماء مترادف و حاکی از حقیقتی واحد، با عبارات مختلف هستند.

۷. در بیان توحید و اقسام آن و مراتب آن از توحید فعلی و وصفی و ذاتی و انحصار آن در توحید الوهی و وجودی و بحثهایی دقیق در این باره و شمه‌ای از اسرار شریعت.

البته پیش از این هفت مقدمه، سه مقدمه پیشگفتار گونه کوتاه دیگر هست:

۱. علت مقدم داشتن مقدمه‌ها بر متن و وجه انحصار آن به هفت.

۲. ویژه بحث در کتب چهارگانه: دو تفسیر (کشاف و مجمع البیان) و دو تأویل (بحر الحقائق

نجم دایه و تأویلات عبدالرزاق کاشانی) و اغراضی که هر یک ویژه آنهاست.

۳. بیان رسوخ و تعیین راسخان^۲.

سید حیدر پس از درآمدها به متن پرداخته است. این تفسیر در هفت جلد بوده و جلد اول آن در آخر شوال سال ۷۷۷ق، به پایان رسیده است. از هفت جلد مذکور فقط جلد اول - که مشتمل بر مقدمات مفصل هفتگانه است - و نیز جلد دوم - که مشتمل بر تفسیر و تأویل آیات سوره حمد و قسمتی از آیات سوره بقره می‌باشد - در اختیار است و از پنج جلد دیگر نشانی در دست نیست.

نسخه‌های به جامانده از المحيط الاعظم از این قرار است:

۱. نسخه شماره ۳۰۱ کتابخانه آیت الله مرعشی نجفی رحمته الله که به خط مؤلف در

۱. نک: آن سوی آینه (درآمدی بر تفسیر عرفانی شیخ نجم الدین رازی)، دکتر محمد رضا موحدی:

۱۱۳-۱۱۴.

۲. نک: دانشنامه قرآن و قرآن پژوهی: ۷۵۲/۱.

شوال ۷۷۷ در نجف اشرف کتابت شده و مشتمل بر جزء اول و دوم که جلد اول شامل مقدمات و جلد دوم تفسیر سوره حمد تا آیه ۴۰ سوره بقره می باشد. این نسخه در تملک حاج میرزا ابی طالب قمی (داماد میرزای قمی) بوده که به نوه اش، مرحوم حجة الاسلام والمسلمین حاج آقا حسن حسینی قمی، مشهور به سیدی رسیده و سپس به کتابخانه حاضر منتقل شده است.^۱ تصویر حاضر از این نسخه برگرفته است.

۲. نسخه‌ای که مرحوم آیت الله حاج سید مصطفی خوانساری از روی نسخه خط مؤلف استنساخ کرده و تصویر آن به شماره ۱۹۲ و ۱۹۳، در کتابخانه حاضر نگهداری می شود.^۲

۳. نسخه شماره ۵۷۹ خزانه حیدریه در نجف اشرف که به خط مؤلف در ۷۷۷ ق کتابت شده و جلد اول کتاب را در بردارد.^۳ این نسخه برای تقدیم به خزانه سلطان شاه شجاع کتابت شده است.

بخش باقی مانده از تفسیر المحيط الاعظم براساس نسخه کتابخانه حاضر به همت دانشمند محترم حضرت آقای موسوی تبریزی تحقیق و تصحیح شده و با مقدمه‌ای جامع و سودمند، همراه با فهرس فنی در ۷ جلد به چاپ رسیده است.

منابع: التراث العربی: ۴۷۵/۴-۴۷۶؛ آن سوی آینه، دکتر موحدی: ۱۱۱-۱۱۵؛ دانشنامه قرآن و قرآن پژوهی: ۷۵۲/۱-۷۵۳؛ الذریعه: ۱۶۱/۲۰؛ فهرست نسخه‌های عکسی کتابخانه آیت الله مرعشی: ۱۷۵/۱-۱۷۶؛ فهرست مخطوطات خزانه الروضة الحیدریه فی النجف الأشرف: ۲۷-۲۸؛ فهرست میکروفیلیمهای کتابخانه دانشگاه تهران: ۱۲۰/۲؛ فهرست نسخه‌های خطی آثار سید حیدر آملی در کتابخانه آیت الله مرعشی نجفی رحمته: ۲۰-۲۳؛ کشف الفهارس: ۱۴۳/۴-۱۴۴؛ کتاب شناسی سید حیدر آملی (مقاله آقای رضا استادی)، آینه پژوهش: ش ۸۳، صص ۱۱۴-۱۲۷؛ مقدمه تصحیح تفسیر المحيط الاعظم.

نسخه حاضر جلد اول و دوم از کتاب را در بر دارد و طرفین آن افتاده است.

۱. التراث العربی: ۴۷۵/۴-۴۷۶؛ فهرست نسخه‌های خطی کتابخانه آیت الله مرعشی نجفی: ۳۴۶/۱-۳۴۷؛

فهرست نسخه‌های خطی آثار سید حیدر آملی در کتابخانه آیت الله مرعشی: ۲۰-۲۳.

۲. فهرست نسخه‌های عکسی کتابخانه آیت الله مرعشی نجفی: ۱۷۵/۱-۱۷۶.

۳. فهرست مخطوطات خزانه الروضة الحیدریه فی النجف الأشرف: ۲۷-۲۸.

آغاز نسخه: ... بلغ منها أن أكتب لهم كتاباً جامعاً للتأويل والتفسير مشحوناً بتلك النحو، بحيث يكون التأويل مطابقاً لأرباب التوحيد وأهل الحقيقة غير خارج عن قاعدة أهل البيت عليهم السلام.
انجام نسخه: باتخاذكم العجل فتوبوا الى بارئكم... أي انا جعلنا له انساناً كاملاً مستحقاً، بأن يسمى له انساناً... .

تعلیق، به خط مؤلف، در آغاز جلد دوم تاریخ اتمام کتابت جلد اول سلخ شوال ۷۷۷ در نجف اشرف ثبت شده است، عناوین و آیات و نشانیها شنگرف، در حاشیه تصحیح شده متن خط خوردگی دارد و با حواشی به خط مؤلف، در برخی از صفحات کتاب دایره‌های خاصی ترسیم شده با عنوانهای: صورة الدائرة الآفاقية تطبيقاً بالأقطاب والائمة صورة ومعنى بحکم قوله تعالى، دائرة أهل الاسلام وتقسیمهم علی ثلاث وسبعین فرقة...، دائرة أهل الكفر وتقسیمهم علی ثلاث وسبعین فرقة...، برگهایی از نسخه فرسوده و تعمیر شده است. در نسخه اصل یادداشتی از مرحوم آیت الله مرعشی نجفی درباره کتاب حاضر و مؤلف آن به تاریخ ۱۳۹۱ ق دیده می‌شود که متن آن در «فهرست نسخه‌های خطی آثار سید حیدر آملی در کتابخانه آیت الله مرعشی نجفی» به چاپ رسیده است^۱، مهر «از کتب موقوفه مرحوم میرزا ابوطالب» در چند جای نسخه دیده می‌شود.

۳۳۱ صفحه، سطور مختلف میانگین ۳۵ سطری.

نسخه اصل: کتابخانه آیت الله مرعشی نجفی عليه السلام، نسخه شماره ۳۰۱.

فهرست نسخه‌های خطی کتابخانه آیت الله مرعشی عليه السلام: ۳۴۷-۳۴۵/۱.

(تاریخ - عربی)

(۱۴۸۱) تنویر الغبش فی فضل السودان والحبش

از: ابن جوزی، ابوالفرج جمال الدین عبدالرحمن بن علی ابن جوزی قرشی بکری بغدادی (۵۹۷ ق).

ابن جوزی (ح ۵۱۱-۵۹۷ ق) مورخ، واعظ، مفسر و فقیه حنبلی است که نسبش به محمد بن ابی بکر می‌رسد. وی در بین سالهای ۵۰۸ - ۵۱۲ ق، در بغداد به دنیا آمد. در

دوران کودکی و نوجوانی در مجالس درس بسیاری از بزرگان علم و ادب حضور یافته و از آنان در علوم متداول زمان اجازه کتبی یا شفاهی اخذ کرده است.

ابن جوزی در جای جای المنتظم به ویژه در وفیات آن (ج ۹، ۱۰) بیش از ۷۰ تن و در مشیخه ۸۹ تن (صص ۱۹۷-۲۰۲) از استادان خود را نام می‌برد که بسیاری از آنان به وی اجازه روایت داده‌اند.

ابن جوزی پس از رسیدن به مراتب مهمی از دانش و فضل، به خطابه و وعظ، تدریس و تألیف همت گماشت. مجالس وعظ و خطابه‌های او، سخت مورد استقبال مردم و حاکمان قرار گرفت و او را به شهرت رساند. جز خطابه و وعظ، تدریس بخش مهمی از زندگی او را در بر می‌گرفت، به طوری که از او استادی بزرگ و مدرسی توانا ساخت، چنانکه خود می‌گوید: در پنج مدرسه تدریس می‌کرد، و گروه زیادی در رشته‌های مختلف علمی از او بهره‌مند شده و جمعی کتابهایی را نزد او خوانده‌اند. گروه بی‌شماری از امامان، حافظان، فقیهان و جز اینان، حدیث از وی شنیده و تصانیفش را بر او خوانده‌اند. عده‌ای نیز از او روایت کرده‌اند که از آن جمله‌اند: دو فرزندش محیی الدین یوسف و علی ناسخ و نوه‌اش شمس الدین یوسف، معروف به سبط ابن جوزی.

ابن جوزی با اینکه به عنوان شخصیت ممتاز حنبلیان در روزگار خویش شناخته شده است و معاصران او شوکت و رونق مذهب حنبلی را بر اثر تلاش و شخصیت علمی او می‌دانسته‌اند، اما بزرگانی از حنبلیان پس از او، از تصانیف و روش وی اظهار ناخشنودی نموده‌اند.

ستایشهای ابن جوزی از اهل بیت علیهم‌السلام، نظیر ذکر فضائل امام علی علیه‌السلام و حضرت فاطمه علیها‌السلام و ذکر روایاتی در ستایش از امام حسین علیه‌السلام و نقل حدیث از برخی امامان معصوم علیهم‌السلام، بعضی از بزرگان شیعه را بر آن داشته که در باب شیعه بودن ابن جوزی سخن گویند، گرچه پذیرش تشیع وی مشکل است، اما ارادت او را نسبت به امام علی علیه‌السلام نمی‌توان انکار کرد.

ابن جوزی صدها کتاب و رساله در دانشهای گوناگون تألیف کرده است؛ شماری از تألیفات وی در موضوعات مختلف، همچون علوم قرآنی، حدیث و رجال، فقه و اصول، وعظ و اخلاق، طب، شعر و لغت، تاریخ و جغرافیا باقی مانده، و بخشی از آثار باقی مانده وی به چاپ رسیده است.

مقام علمی و کثرت تألیفات ابن جوزی، جمعی از محققان را بر آن داشته است که به بحث و استقصای آثار او پردازند. ابن جوزی خود نخستین کسی است که آثار خویش را فهرست کرده است. سید عبدالحمید علوجی کتابی با عنوان مؤلفات ابن جوزی نوشته و در آن به شمارش و طبقه بندی آثار او پرداخته است. وی در این کتاب، ۳۰ اثر چاپی و ۱۳۹ اثر خطی و ۲۳۳ اثر مفقود ابن جوزی را بر اساس منابع بسیار و فهرستهای متعدد کتب خطی معرفی کرده است. این کتاب در سال ۱۳۸۵ ق، در بغداد به چاپ رسیده است. از میان آثار بازمانده ابن جوزی المنتظم و تلیس ابلیس دارای اهمیت خاصی است^۱.

کتاب حاضر که در ۲۸ باب دارای فصول تنظیم شده است، در بیان فضایل سیاه پوستان و اهالی حبشه است. مؤلف در مقدمه، انگیزه تألیف این اثر را چنین بیان می‌کند: «أما بعد، فإني رأيت جماعة من أخصار الحبشان تنكسر قلوبهم لأجل اسوداد الألوان فاعلمتهم ان الاعتبار بالاحسان لا بالصور الحسان ووضعت لهم هذا الكتاب في ذكر فضل خلق كثير من الحبش والسودان».

ابواب ۲۸ گانه کتاب:

۱. فی ذکر من ینسب الیه السودان.
۲. فی ذکر سبب سواد ألوانهم.
۳. فی ذکر احياء عيسى بن مريم، حام بن نوح.
۴. فی ذکر ممالك السودان من الأرض و سعتها.
۵. فی ذکر فضایل اجتمعت فی طباع السودان.
۶. فی ذکر فضل أشياء خصت بسواد اللون من الحيوانات و النبات و الأحجار.
۷. فی بیان انه لا فضل لأبيض علی أسود، انما الفضل بالتقوى.
۸. فی ذکر من هاجر من الصحابة الى الحبشة.
۹. فی انفاذ قريش الى النجاشي لیسلم اليهم أصحاب رسول الله ﷺ.
۱۰. فی ذکر مکاتبة رسول الله ﷺ النجاشي و اسلامه و اصحابه.
۱۱. فی ذکر قدوم الحبشة علی رسول الله ﷺ و لعبهم بالجرباب فی المسجد و رسول الله ﷺ ینظر.

۱. این شرح حال برگرفته از دائرة المعارف بزرگ اسلامی است، مدخل «ابن جوزی» به قلم هادی عالم زاده: ج ۳، صص ۲۶۲-۲۷۷.

۱۲. فی ذکر ما جاء من القرآن موافقاً للغة الحبشة.
 ۱۳. فی ذکر ما سمعه رسول الله ﷺ من كلام الحبشة فأعجبه.
 ۱۴. فی ذکر تخصيص الحبشة بالاذان.
 ۱۵. فی ذکر من كان نبياً من السودان.
 ۱۶. فی ذکر كبار ملوك الحبشة.
 ۱۷. فی ذکر أشرف السودان من الصحابة.
 ۱۸. فی ذکر أشرف السوداوات من الصحابيات.
 ۱۹. فی ذکر المبرزين فی العلم من السودان.
 ۲۰. فی ذکر شعرائهم و من تمثل منهم بشعر.
 ۲۱. فی ذکر جماعة من فطناء السودان وأذكيائهم وكرمائهم.
 ۲۲. فی ذکر المتعبدين منهم والزهاد.
 ۲۳. فی ذکر المتعبدات من نسائهم والفاضلات.
 ۲۴. فی ذکر من كان يؤثر الجوارى السود على البيض و من كان يعشقهن و من مات من عشقهن.

۲۵. فی ذکر أبناء الحبشيان من قریش.

۲۶. فيه مواظ و وصايا.

۲۷. فيه أذكار و تسبيحات.

۲۸. فيه أدعية.

دو نسخه از این کتاب، در کتابخانه اسکوریال به شماره‌های ۱۷۶۴ و ۱۸۳۵ موجود است و نسخه‌هایی نیز در مکتبه بلدیة اسکندریه و مکتبه رامپور دارد.

شمس‌الدین محمد لؤلؤی شافعی، آن را تلخیص کرده و تذکرة الايقاظ نام نهاده است. نسخه‌ای از تنویر العیش فی فضائل السودان والحش به زبان ترکی در ترکیه محفوظ است.^۱

منابع: دائرة المعارف بزرگ اسلامی: ۲۶۲/۳-۲۷۷؛ كشف الظنون: ۱/۱-۵۰۲-۵؛ مؤلفات ابن الجوزی: ۸۸؛ مخطوطات العربية فی مکتبه الاسکوریال، ترجمه سیده می‌کنفانی: ۳۳۳ و ۳۸۵-

۳۸۶؛ فهرست المخطوطات المصوّرة (معهد المخطوطات العربية)، الجزء الثاني التاريخ: ۱۲۷/۴.

آغاز: بسملة. رب عوناً، قال الشيخ الامام العالم الحافظ جمال الدين أبوالفرج بن

۱. فهرست نسخه‌های خطی تاریخ و جغرافی در کتابخانه‌های استانبول: ۱۶.

علی بن محمد بن الجوزی رحمته الله: الحمد لله الذي اختار من جميع المخلوقات الانسان، ثم اصطفى منه أهل التقى والایمان، ثم جعل محلّ نظره القلوب لا الأبدان.

انجام: اللهم انى ضعيف فقونى، وانى ذليل فأعزنى، وانى فقير فاغننى؛ تم الكتاب بحمد الله و عونه والحمد لله أولاً وآخراً وصلاته على سيدنا محمد وآله وسلامه.

نسخ، در برخی موارد معرب، بدون نام کاتب و بی تاریخ، گویا از قرن هفتم هجری،

در حاشیه تصحیح شده است، نام کتاب و مؤلف در صفحه عنوان درج شده

و یادداشت مطالعه و تملک نیز در این صفحه دیده می‌شود.

۲۳۴ صفحه، ۱۲ سطری.

نسخه اصل: کتابخانه اسکوریال در اسپانیا، نسخه شماره ۱۸۳۵.

فهرست نسخه‌های خطی عربی اسکوریال، درنبرگ: ۳/۱۱۳؛ مخطوطات العربية فی مکتبه

الاسکوریال، ترجمه سیده می‌کنفانی: ۳۸۵-۳۸۶.

(عقاید زیدیه - عربی)

(۱۴۸۳) العقد الثمین فی تبیین احکام الأئمة الهادین

از: امام المنصور بالله عبدالله بن حمزه حسنی یمنی (۶۱۴ ق).

الامام المنصور بالله عبدالله بن حمزه حسنی یمنی (۵۶۱-۶۱۴ ق) از ائمه زیدیه و دانشمندان بزرگ آنان بوده است که آثار و تألیفات بسیاری نگاشته است. در اعلام المؤلفین الزیدیه بیش از ۸۰ عنوان از تألیفات وی معرفی شده است^۱. و در مصادر التراث نسخه‌های موجود از آثار وی، در کتابخانه‌های یمن شناسایی شده است^۲.

کتاب حاضر در اثبات اعتقادات زیدیه و مناقشه با عقاید شیعه امامیه در مسأله امامت و مسائل اعتقادی دیگر همچون بداء، غیبت، عصمت و غیر آن است. مؤلف، موارد اختلاف شیعه با زیدیه را در مسائل مذکور بیان کرده و به ردّ عقاید شیعه پرداخته است. عبدالسلام عباس الوجیه از این کتاب به عنوان «العقد الثمین فی تبیین احکام الأئمة الهادین ورد شبه الروافض الغالین» یاد کرده و نسخه‌های موجود آن را برشمرده و از مهیا بودن آن برای چاپ خبر داده است^۳. گویا مکتبه دارالایمان در

۱. اعلام المؤلفین الزیدیه: ۵۷۸-۵۸۶؛ مؤلفات الزیدیه: ۲۱۸/۳-۲۲۰.

۲. مصادر التراث فی المکتبات الخاصة فی الیمن: ۶۴۵/۱-۶۴۶ و ۷۵۲/۲-۷۵۵.

۳. اعلام المؤلفین الزیدیه: ۵۸۴؛ مصادر التراث فی المکتبات الخاصة فی الیمن: ۱۸۰/۱، ۵۰۹ و ۳۸۳/۲.

یمن، این کتاب را به چاپ رسانده است^۱.

منابع: الأعلام، زرکلی: ۸۳/۴؛ أعلام المؤلفین الزیدية: ۵۷۸-۵۸۶؛ فهرست نسخه‌های عکسی مرکز احیاء میراث اسلامی: ۳۲/۱؛ مؤلفات الزیدية: ۲۶۷/۲؛ مصادر التراث فی المكتبات الخاصة فی اليمن: ۱۸۰/۱، ۵۰۹ و ۳۸۳/۲.

آغاز: بسمله. الحمد لله الذي تعالى عن الضد المنادد وتقدس عن صفة الولد والوالد، القادر العليم السميع الحكيم، الحي القيوم، الذي لا نظير له ولا عدیل... أما بعد، فإن أولى ما اشتغل به فكر الناظر وكذت في ادراك مطلوبه الخواطر علم الاصول الذي هو الأساس لسائر العلوم.

انجام: وكان من دين الله على أعظم زوال وفقنا الله وأياكم لصالح الأعمال وصلى الله على محمد وآله خير آل، والحمد لله أولاً وآخراً، كما هو أهله وحسبنا الله ونعم الوكيل.

نسخ، بدون نام کاتب، ۲۸ ذيقعه ۱۰۶۸، تمامی صفحات مجدول، عناوين به خط درشت، نشانیها مشکى. این نسخه از روی نسخه‌ای مصحح کتابت شده و با آن مقابله شده است، چنانکه در انجامه نسخه آمده است: «وتمت مقابله بحسب الامكان على نسخة مقابلة على نسخة المؤلف - سلام الله عليه - ضحى يوم الثلاثاء خامس شهر ربيع الآخر من سنة احدى وسبعين وألف من الهجرة بمحروس حصن ذمر مر... قال في آخر الأم المنسوخة هذه النسخة منها ما لفظه: بلغ معارضة على نسخة عليها مكتوبة بخط الامام عليه السلام، انه قرأها مرتين وهي مصححة بخطه - سلام الله عليه - وذلك بتاريخ شهر جمادى الآخرة من شهر سنة خمس وثلاثين وستمئة وصلى الله على محمد وآله، انتهى.» در صفحه عنوان نام کتاب و مؤلف ثبت شده و یادداشت استکتاب نسخه چنین آمده است: «مما استكتبه مولانا السيد الأكرم صفى الاسلام والمسلمين وعضد... عين أعيان الآل الأكرمين... أبقاه الله حياةً للاسلام...» و یادداشت مطالعه از حسن السحولى به تاريخ ۱۲ صفر ۱۱۸۱ دیده می شود. ۲۱۸ صفحه، ۲۵ سطری.

نسخه اصل: مكتبة سيد محمد بن عبدالعظيم الهادى، يمن، نسخه شماره ۳۷۵.

مصادر التراث فى المكتبات الخاصة فى اليمن: ۵۰۹/۱.

(علوم قرآن - عربی)

از: قاضی ابو عبدالله محمد بن عبدالله بن علی اسفراینی عامری شفعوی.
رساله‌ای است دربارهٔ آیات مشتمل بر احکام ناسخ و منسوخ در قرآن کریم، که به ترتیب سوره‌های قرآن، احکام نسخ شده در هر سوره مورد بررسی قرار می‌گیرد. در آغاز این رساله ابواب و فصولی چند در معنای نسخ و حقیقت و احکام و انواع آن آمده است.

مؤلف در مقدمه به اهمیت دانستن ناسخ و منسوخ و سبب تألیف و مآخذ این رساله، چنین اشاره کرده است: «اعلم ان کلّ من أراد ان يتکلم في کتاب الله بعد ان يعرفها، فيجب ان يعرف الناسخ من المنسوخ؛ لأنه اذا لم يعرف ربّما يحکم بوجوب شیء يكون ذلك منسوخاً وبتحلیل (کذا) شیء يكون كذلك وأجمعوا ان الاستدلال بالمنسوخ لا يجوز... ثمّ الدلیل علی أن فی القرآن أحكاماً منسوخة بأحكام آخر قوله تعالی: ﴿ما ننسخ من آية أو ننسها نأت بخیر منها أو مثلها﴾، فبین الله تعالی ان آیات من القرآن نسخت عبادات بعبادات أخرى... فللمفسر ان يعرف أعیان تلك الآيات والأحكام المنسوخة لیصح منه الوعظ والاحتجاج...»

انّی لما رأیت المفسرین سلکوا هذا الطریق وخلطوا بعضها ببعض وأوردوا فیها ما لیس منها وخلطوا الاستثناء بالنسخ والنسخ بالاستثناء ألّفت هذا الكتاب علی سبیل الاختصار بعون الله وحسن توفیقه لیسهل حفظه علی من أرادہ...
وقد أخرجت هذا من التفاسیر التي سمعتها من الأئمة الثقات؛ فمنها ما سمعتها من الاستاذ الامام أبی اسحاق ابراهیم بن محمد الاسفرانی^۱ وهو یقول من التفاسیر، مثل تفسیر مقاتل بن سلیمان والکلبی وغيرهما؛ ومنها ما سمعتها من الحاکم الامام ابی الحسن علی بن الحسن، المعروف بابن السقاء الحافظ من أئمة الحدیث ومن الأستاذ الامام أبی بکر الحدیثی ومن الشیخ العالم الزاهد أبی بکر محمد بن سعید بن سختویه ومن غیرهم من الأئمة الثقات، لم اعتمد الا بما صحّ عندی بتواتر واستفاضة أو روى فی الصحاح بغير طعن الطاعن.»

شرح حال مؤلف به دست نیامد، احتمالاً از دانشمندان سدهٔ دهم هجری بوده است. نسخه‌های شناخته شده از این رساله:

۱. الأعلام، زرکلی: ۶۶/۱ (عصام الدین ابراهیم بن محمد اسفراینی متوفی ۹۴۵ق).

۱. مكتبة الأسد الوطنية، نسخة شماره ۶۱۰۱.
۲. مكتبة الأسد الوطنية، نسخة شماره ۹۸۹۶.
۳. مكتبة الأسد الوطنية، نسخة شماره ۱۲۶۶۹.
۴. مكتبة الأسد الوطنية، نسخة شماره ۱۱۷۳۱۲.
۵. كتابخانه آیت الله مرعشی نجفی رحمته، نسخة شماره ۲۴۳۶۳.
۶. كتابخانه آستان قدس رضوی، نسخة شماره ۱۳۳۹۸، كه تصوير حاضر از آن برگرفته است.

نسخه‌های موجود از این کتاب، در آغاز و انجام و در زیادت و نقصان تفاوت‌هایی با یکدیگر دارند.

منابع: بروکلیمان، ذیل: ۹۸۷/۲؛ التراث العربی: ۲۳۳/۵؛ الفهرس الشامل للتراث العربی الاسلامی المخطوط، علوم القرآن، مخطوطات التفسیر وعلومه: ۸۳۷/۲؛ فهرس المخطوطات العربیة المحفوظة فی مكتبة الأسد الوطنية: ۳۰۶/۵-۳۰۷.

آغاز: بسمله. الحمد لله مستحق الحمد ذاته وصفاته وهدینا لدينه وأكرمنا بأعز الرسل وأجل الكتب... قال القاضي الامام أبو عبدالله محمد بن عبدالله بن علي الاسفراني رض وعن أسلافه: اعلم ان من أراد أن يكلم في معاني كتاب الله يجب أن يعرف الناسخ والمنسوخ.

انجام: وفي خمسة الباقية ليس فيهن ناسخ ولا منسوخ، تمت.

نستعيق، سيد محمد عبدالرحمن قادری، جمعه ماه رمضان ۱۳۰۶، در بلده ناگور، عناوین و نشانیها شنگرف، مهر اهدای نسخه از طرف مرحوم حجة الاسلام حاج میرزا اسدالله فاضلی موسوی سبزواری، به کتابخانه آستان قدس در اول نسخه دیده می شود.

۱۰۶ صفحه، ۱۲ سطری.

نسخه اصل: کتابخانه آستان قدس رضوی، مشهد، نسخه شماره ۱۳۳۹۸.

فهرست کتب خطی کتابخانه آستان قدس رضوی: ۶۹۶/۱۱-۶۹۷.

۱. فهرس المخطوطات العربیة المحفوظة فی مكتبة الأسد الوطنية: ۳۰۶/۵-۳۰۷.

۲. فهرست نسخه‌های خطی کتابخانه آیت الله مرعشی نجفی رحمته: ۳۶۲-۳۶۱/۱۱.

(۱۴۸۶) حلیة النبی

(مناقب - عربی)

به روایت از امام علی علیه السلام.

نسخه دیگری از این رساله در تصویر شماره ۹۴۱ گذشت که در فهرست نسخه‌های عکسی کتابخانه آیت الله مرعشی (ج ۲، ص ۴۲۱) معرفی شده است. اضافه بر آن باید گفت: این روایت را محمد بن حسن انصاری از مکحول از ابی هریره از امام علی علیه السلام نقل می‌کند. آغاز: هذه حلیة النبی - صلی الله تعالی علیه و سلم - باسناد صحیح، عن علی - کرم الله وجهه ورضی الله تعالی عنه -، انه قال: سمعت النبی صلی الله تعالی علیه و سلم يقول: ما من عبد مؤمن یکتب صفتی، ثم یضعها فی بیته... أخبرنا محمد بن الحسن الأنصاری - رضی الله تعالی عنه -، عن مکحول وعن ابی هریره - رضی الله تعالی عنه -، انه قال: سألت عن علی - کرم الله وجهه ورضی الله تعالی عنه -، عن صفة رسول الله صلی الله تعالی علیه و سلم، فقال علی - کرم الله وجهه -: یا ابا هریره، ان النبی صلی الله تعالی علیه و سلم رسول رب العالمین.

انجام: وصل علی محمد كما أمرتنا بالصلاة وصل علی محمد، كما ینبغی الصلاة علیه، اللهم صل علی محمد، حتی لا یبقی من صلاتک شیء.

نسخ معرب زیبا، ایوب عارف من تلامیذ علی و صفی، ثم من تلامیذ الحاج محمد هاشم مأمور ضربخانه عامره، تمامی صفحات مجدول، صفحه اول سرلوح مزدوج مذهب، دو صفحه اول طلا اندازی بین سطور دارد، فواصل جملات دایره‌های زرین.

نسخه اصل: امانت خزانه سی (طوپ قاپی سرای) ترکیه، نسخه شماره ۱۲۵۱.

فهرست نسخه‌های خطی عربی کتابخانه موزه طوپ قاپی سرای استانبول: ۴۱۷/۳.

(رجال اهل سنت - عربی)

(۱۴۸۷) سلسله الذهب فی بیان احوال الرواة

از: احمد بن عبدالعزیز بن حسین بن حافظ خلیل ایوبی (بعد از ۱۲۸۸ ق).
مؤلف که قاضی قصبه طوبخانه (در نزدیکی استانبول) ^۱ بوده، کتاب حاضر را در شرح اسناد کتاب بخاری و بیان احوال روات احادیث صحیح بخاری نگاشته است. وی از شروح بخاری بهره برده و تألیف کتاب را در ۲۵ ربیع الثانی ۱۲۸۷ شروع نموده و در ۲۰ ربیع الثانی ۱۲۸۸ در محکمه قصبه طوبخانه به پایان رسانده است.

در مقدمه مؤلف آمده است: «... وبعد فيقول الفقير أحمد عبدالعزيز ابن حسين بن حافظ خليل ايوبى في الخامس والعشرين من ربيع الآخر لسنة سبع وثمانين و مئتين وألف، قد كنت مأموراً قاضياً قصبه طوبخانه لما كان قراءة البخاري الشريف موقوفاً على معرفة السندات وحال الرواة ليعلم الحديث أظهر بيان، فشرعت أن أبين حال الرواة من شروح البخارى ولسهول القارى البخارى وذخراً لنا يوم الجزاء مستعيذاً من كلّ حاسد ولثيم بالله العظيم الجليل، فصنفت بيان الرواة على ترتيب حروف الهجاء وسميته رسالة سلسلة الذهب في بيان أحوال الرواة وأرجو ممن نظر اليه من الفحول أن يقبله بحسن القبول وأن يصلح عمّا وجد فيه من الخطأ والغفول... وذلك في يمن أيام دولة السلطان الأكرم عضد سلاطين الأمم... السلطان العرب والعجم والخاقان، السلطان ابن السلطان ابن السلطان، السلطان عبدالعزيز خان ابن السلطان الغازى محمود خان ابن السلطان الغازى عبدالحميد خان...».

ايوبى در تأليف اين اثر از كتابهاى ذيل استفاده کرده است: شرح البخارى للعينى، شرح البخارى ليوسف افندى زاده، شرح بخارى عينى افندى، شرح بخارى للكرمانى، شرح بخارى قسطلانى، الهداية، در المختار في الوصايا و...
نسخه‌هاى شناخته شده از سلسله الذهب:

۱. مدرسه محموديه در مدينه منوره، نسخه شماره ۱۶۵۳، گویا تصوير حاضر از اين نسخه اخذ شده است.

۲. دار الكتب قاهره، نسخه شماره ۲۱۵ طلعت، به خط مؤلف ۲.

۳. كتابخانه موزه طوپ قاپى سراى استانبول، نسخه شماره ۴۹۷M.۶۵۲۱۳.
درباره چاپ اين كتاب اطلاعى به دست نيامد.

منابع: الأعلام، زرکلى: ۱۵۱/۱؛ عثمانلى مؤلفرى: ۱۹۷/۳؛ الفهرس الشامل للتراث العربى الاسلامى المخطوط، الحديث النبوى وعلومه ورجاله: ۸۹۵/۲.

آغاز: بسمله. الحمد لله الذى هداانا لطريق العلم وهو أهدى السبيل للمؤمنين وأمرنا باتباع القرآن والأحاديث الصحيحة بين المحدثين الموثوقين... باب الألف أبو أيوب خالد بن زيد بن كليب الأنصاري البخاري شهد بداراً والعقبه الثانية.

۱. الفهرس الشامل للتراث العربى الاسلامى المخطوط، الحديث النبوى وعلومه ورجاله: ۸۹۵/۲.
۲. فهرس المخطوطات (دار الكتب المصرية، قسم حماية التراث)، مصطلح الحديث: ۲۳۴-۲۳۵.
۳. فهرست نسخه‌هاى خطى عربى كتابخانه موزه طوپ قاپى سراى: ۵۷۹/۳.

انجام: وخلص أصولنا وفروعنا وأقربائنا وتعلقاتنا واستاذنا وتلميذنا ومشايخنا...، عن يد أفقر العباد وتراب أقدام الطالبين وخدام نعال علماء العاملين الواصلين، أحمد عبدالعزيز ابن حسين بن حافظ خليل مولداً بابا قلعه لي موطناً أيوبي - غفرالله تعالى لنا ولوالدينا -... الحمد لله وفقنا باتمام تأليف المسمى بسلسلة الذهب في بيان حال الرواة في محكمة قسبة طوبخانه في اليوم العشرين من شهر ربيع الآخر، لسنة ثمان وثمانين ومئتين والـف من هجرة سيد المرسلين. وليكن آخر كلامنا أشهد أن لا اله إلا الله وأشهد أن محمداً عبده ورسوله.

نسخ زیبای ترکی، تنها انجامه مؤلف در نسخه آمده، ممکن است به خط مؤلف باشد؟ عناوین به خط درشت، نشانیها سنگرف، تمامی صفحات مجدول، صفحه اول سرلوح مزدوج مذهب، در اول نسخه یادداشت وقف بر کتابخانه مدرسه جلیله محمودیه در مدینه منوره، از سید یوسف در ۱۱ رمضان ۱۲۸۹ دیده می‌شود.

۵۶ صفحه، ۲۱ سطری.

(۱۴۸۹) مثالب النواصب (عقاید شیعی - عربی)

از: رشید الدین ابو عبدالله محمد بن علی بن شهر آشوب سروی مازندرانی (۵۸۸ ق).
تکرار تصویرهای شماره ۳۱۱، ۳۱۲ و ۳۱۳ است.^۱ معرفی این کتاب را در فهرست نسخه‌های عکسی کتابخانه حاضر (ج ۱، صص ۲۷۷-۲۷۹) بخوانید.

از این کتاب، تاکنون دو نسخه شناخته شده است:

۱. نسخه کتابخانه صاحب عبقات در لکهنو هند، کتابت در ۸۴۵ ق، تصویر حاضر از روی این نسخه تهیه شده است.

۲. نسخه کتابخانه مدرسه سپهسالار تهران، به شماره ۱۸۴۱ کتابت در قرن نهم هجری، تصویری از این نسخه در کتابخانه حاضر به شماره ۴۳۷ نگهداری می‌شود.^۲

منابع: الذریعه: ۷۶/۱۹؛ فهرست نسخه‌های عکسی کتابخانه آیت الله مرعشی نجفی: ۲۷۷/۱ - ۲۷۹ و ۳۸۶-۳۸۷؛ فهرست نسخه‌های عکسی مرکز احیاء میراث اسلامی: ۸۱/۱ - ۸۲ و ۲۳۰/۲؛ معجم الآثار المخطوطة حول الامام علی عليه السلام: ۲۹۰-۲۹۱.

۱. در شماره‌های پیشین، کتاب به سه قسمت تقسیم شده، ولی در تصویر حاضر کل متن کتاب، به صورت کامل تصویربرداری شده است.

۲. فهرست نسخه‌های عکسی کتابخانه آیت الله مرعشی نجفی: ۳۸۷-۳۸۶/۱.

کتاب الصواعق والقواصب فی مظان النواصب
 لجلال محمد بن علی بن قلیب آشوب المازندرانی تغذاه به
 کذا فی عدد ذکر
 فی علی بن محمد بن حسین
 السہم لقطب الذین
 علی علیہم

کتاب الصواعق والقواصب فی مظان النواصب
 لجلال محمد بن علی بن قلیب آشوب المازندرانی تغذاه به

استعملت الدلالتہ الالہیہ
 النقی فی الدین محمد بن
 لکن فی الدین محمد بن
 علی بن محمد بن حسین
 علی علیہم
 علی بن محمد بن حسین
 علی علیہم

وقف کتابخانہ عمومی حضرت آیت اللہ العظمیٰ مرتضیٰ نجفی قدس سرہ
 تاسیس: ۱۳۵۲ هجری قمریہ

صفحة عنوان مثالب النواصب، شماره «۱۴۸۹»

آغاز: بسمله. الحمد لله الذي أظهر الحق ولو كره المشركون وبيّن المنهاج لذوى
الاحتجاج ولو نبذه المبطلون وصلى الله على سيدنا محمد صفوته من بريته وعلى
الطاهرين المعصومين من عترته، هذا أذان لأصحاب الأذان.
انجام: من دون الكمال فقهوا أم الله لا يرضى بشرع نبيّه فأصبحوا وهم في ذلك الشرع
أقوم...، فلم يحرموا ما كان حل ويحللوا بفتواهم ما جاء وهو محترم... على يد العبد
الضعيف النحيف المحتاج...

نسخ، مسعود بن يحيى بن حسن بن اميدوار بن فضل الله... ابن فضل الله بن محمد بن
ابى المكارم بن احمد بن على بن ابى احمد بن ابى الغنائم محمود بن افضل بن
قاسم بن فاضل بن مفضل بن يحيى بن عقيل بن يحيى بن ذر بن ابى ذر الغفارى،
رمضان المبارك ٨٤٥ ق، عناوين به خط درشت، نشانيها شنگرف، در حاشيه
تصحیح شده است. در اول نسخه نام کتاب چنین ثبت شده: «کتاب الصواب
والقواصب في مطاعن النواصب» ومهر کروی بزرگ به سجع: «فضایل خان خانه زاد
فدوی، پادشاه عالم گیر غازی ١١٠٤». وتملك حاجی محمد بن بخشایش در
کاشان و مهر بیضوی به سجع: «جمال الدین محمد الحسینی» و در آخر نسخه
یادداشت مبايعه از طرف مولانا شاهان احمد بن احمد بن احمد بن احمد بن حسن
بن احمد کاشانی، کرم خوردگی به نسخه اصل آسیب رسانده است.
٧٢٣ صفحه، ١٩ سطری.

نسخه اصل: کتابخانه ناصریه (صاحب عباقت) در لکهنو هند.

(کلام - عربی)

(١٤٩٠) نهاية المرام في علم الكلام

از: علامه حلی، حسن بن یوسف بن مطهر (٧٢٦ ق).

تکرار تصویر شماره ٨٦١ است که در فهرست نسخه‌های عکسی کتابخانه آیت الله مرعشی
(ج ٢، ص ٣٣٩) معرفی شده است. افزون بر آن می‌گوییم: نهاية المرام در چهار جزء تألیف
شده، ولی سه جزء از آن موجود است و از جزء چهارم نشانی در دست نیست. این کتاب
شریف با تحقیق فاضل عرفان در سه جلد، به سال ١٤١٩ ق، به وسیله انتشارات مؤسسه
امام صادق علیه السلام در قم به چاپ رسید.

نسخه‌های شناخته شده از نهاية المرام:

۱. خزانه حیدریه در نجف، نسخه شماره ۶۲۸، کتابت در سلخ جمادی الثانی ۷۱۳ق، شامل جزء دوم^۱.
  ۲. کتابخانه مجلس شورای اسلامی، نسخه شماره ۱۰۱۹۲ که تصویر حاضر از روی آن تهیه شده است و شامل جزء اول و دوم از کتاب است.
  ۳. کتابخانه آیت الله مرعشی، نسخه شماره ۲۵۴، از قرن هشتم هجری^۲.
  ۴. کتابخانه آستان قدس رضوی، نسخه شماره ۱۱۶۰۶، کتابت در ۱۱۴ق، به خط محمد باقر هزار جریبی که از روی نسخه مجلس کتابت شده است^۳.
- منابع: الذریعه: ۴۰۷/۲۴؛ معجم التراث الکلامی: ۴۲۴/۵؛ مکتبه العلامة الحلی: ۲۰۸-۲۰۹؛
 نهاية المرام في علم الکلام، مقدمة فاضل عرفان: ۸۳/۱ - ۸۵.
 آغاز: بسمله. وبه الاستعانة، الحمد لله القديم الازلي الدائم الأبدی الفرد الصمد الواحد
 الحليم الكريم العظيم الجواد الماجد.

نستعلیق کم نقطه، گویا از سده هشتم هجری، عناوین به خط درشت، نشانیها سنگرف، در حاشیه تصحیح شده و برخی کلمات دارای اعراب است. این نسخه را فاضل هندی^۴، از روی نسخه ناصر بن ابراهیم بویهی مقابله و تصحیح کرده و در پایان نوشته است: «بذل المستمسک بحبل الله المتین محمد بن الحسن الاصبهانی المدعو بهاء الدین، مجهوده في عرض هذه النسخة من أولها الى هنا على أصلها، الذي كان بخط الشيخ الجليل ناصر بن ابراهیم البویهی^۵ - رضوان الله عليه -، قد استنسخه من أصل النسخ وأمها التي كانت بخط مصنفها العلامة - أكرم الله مقامه - وقابلها بها مقابلة تامة. ولكن كانت مع ذلك يشتمل على أغلاط وأوهام، فأصلحت ما أمكن اصلاحها وبقي بعضها في بهيم الابهام. واتفق الفراغ في سؤال من سنة ألف واحدی وتسعين».

۶۶۰ صفحه، ۲۵ سطری.

نسخه اصل: کتابخانه مجلس شورای اسلامی، تهران، نسخه شماره ۱۰۱۹۲.

۱. فهرست مخطوطات خزانه الرضوية الحيدرية في النجف الأشرف: ۳۷.
۲. فهرست نسخه های خطی کتابخانه آیت الله مرعشی: ۲۸۰/۱.
۳. فهرست الفبایی آستان قدس رضوی: ۵۹۳.
۴. فاضل هندی بهاء الدین محمد بن حسن اصفهانی (۱۱۳۵ق)، نک: ریحانة الادب: ۲۸۴/۴.
۵. شیخ ناصر بن ابراهیم بویهی احسائی (۸۵۳ق) صاحب شرح بر الأبحاث المفيدة علامه حلی، نک: مکتبه العلامة الحلی: ۲۵-۲۶.

(اصول فقه - عربی)

(۱۴۹۱) مبادئ الوصول الى علم الأصول

از: علامه حلی، حسن بن یوسف بن مطهر (۷۲۶ ق).

متن مختصر و جامعی است در اصول فقه شیعی که به درخواست تقی الدین ابراهیم بن محمد بصری در ۱۲ فصل و هر فصلی ضمن چند بحث، بدین تفصیل تألیف شده است:

الفصل الأول: في اللغات.

الفصل الثاني: في الأحكام.

الفصل الثالث: في الأوامر والنواهي.

الفصل الرابع: في العموم والخصوص.

الفصل الخامس: في المجمل والمبين.

الفصل السادس: في الأفعال.

الفصل السابع: في النسخ.

الفصل الثامن: في الاجماع.

الفصل التاسع: في الأخبار.

الفصل العاشر: في القياس.

الفصل الحادي عشر: في الترجيح.

الفصل الثاني عشر: في الاجتهاد وتوابعه.

این کتاب علیرغم صغر حجم، مورد توجه دانشمندان قرار گرفته و شروح و حواشی بسیاری بر آن نوشته شد، که تعدادی از آنها در الذریعه ذکر شده است.

برخی از حواشی و شروح مبادئ الوصول از این قرار است:

۱. أشرف المحصول، شیخ عبد علی اوالی بحرانی (۱۳۰۳ ق).^۱

۲. الأیادی فی شرح المبادئ، عبدالواحد بن علی شوشتری از دانشمندان عصر صفویه.^۲

۳. خلاصة الأصول، تاج الدین علی بن حسن طبری امامی، از شاگردان علامه حلی

(زنده در ۷۳۳ ق).^۳

۱. فهرست کتب خطی آستان قدس رضوی: ۲۰/۱۶-۲۱.

۲. فهرست نسخه‌های خطی کتابخانه آیت الله مرعشی: ۲۷۳/۱۶.

۳. فهرست کتب خطی آستان قدس رضوی: ۲۱۰/۱۶-۲۱۲.

2

167

۱۲۹۲۸
چند روز سے پہلے

تعلیم اذلہ و مذاقیہ
کتاب حسن و لاجل من العسل

کتاب یاد علی الوصول الى علم اصول

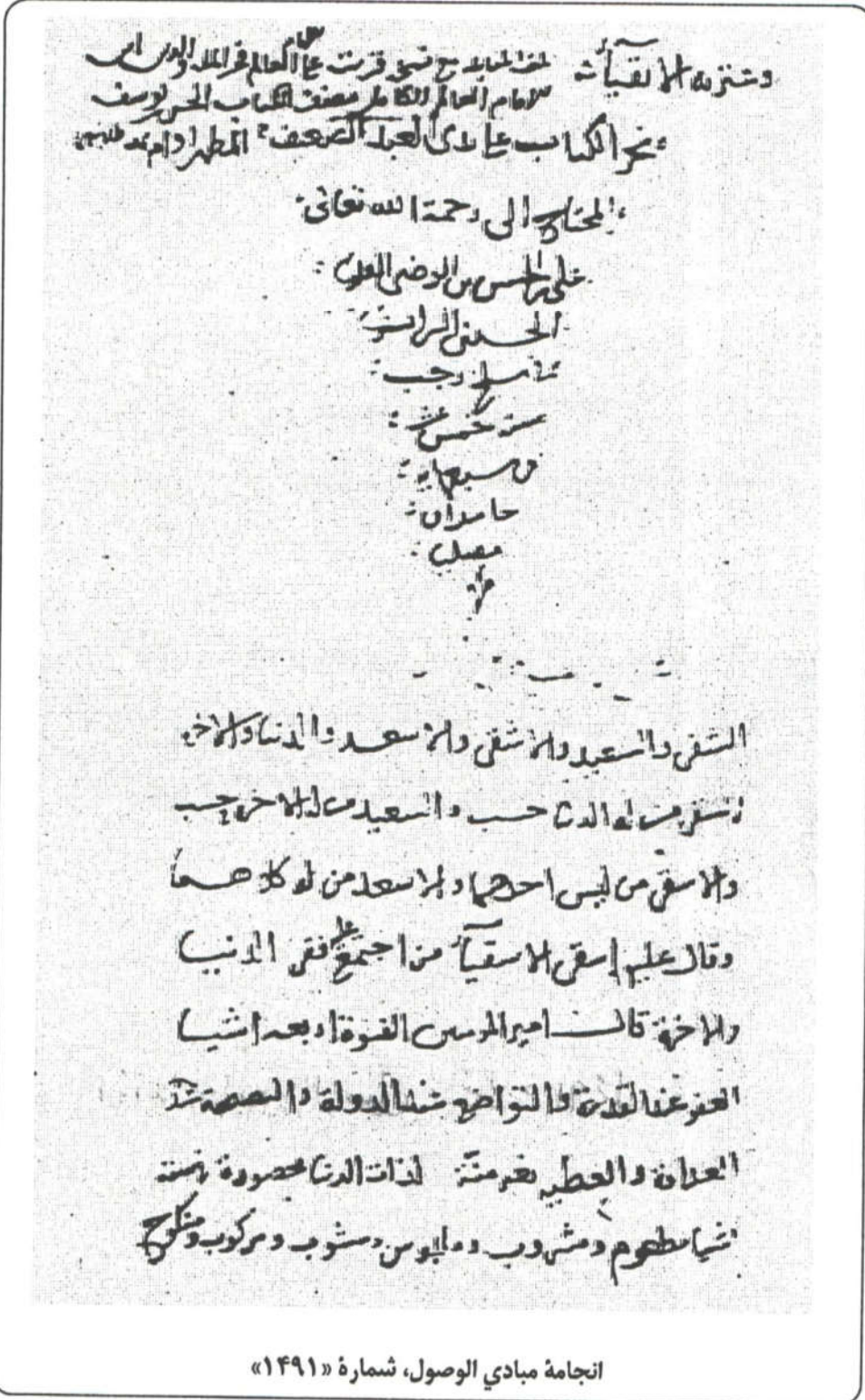
من تصانيفه و امام العلامة افضل المقدس و اعلم المعاصرين من كتاب
 قلب السعد ناصر الترهه معنى لمنه من جلال الله و غن وثق
 سدد اسلام المسلمين ابو منصور اخيه يوسف الرظي الحار اولام الياه
 سر اعلی المون لسد الموعظ الحمد المسطور فاذا ن اصوب
 سر الى طالب العالم القاصل المرهه جميع
 بجمع العارده الروح رسال علي بن الحسين العليم في الاستدلال
 ليس كتاب مهالي الوصول الى علم اصول سره لسه
 نعضا و بدل على علم و دراد رله رواه هذا بقضی
 اللام عی و والدی المصنف ادا ان الله امة تعلقاته
 رفه فله الف رواه جمع ما ربه و رواه و احسن تتوصل به
 لي رسامه فله و ذلك على السراط المعرك
 خلفا بن خضرف محمد بن الحسين المظدر عن حمس اللوك سنة ر
 في الترجمه في عهد سعمام و انكده جليل العلى

۴. شامل الوصول، از یکی از شاگردان علامه حلی^۱.

۵. غایة البادي في شرح المبادي، رکن الدین محمد بن علی فارسی جرجانی (زنده در

۲۲۸ ق)^۲.

۱. همان: صص ۲۷۰-۲۷۱.

۲. همان: صص ۳۲۲-۳۲۵.

۶. لوامع الفصول، مولی محمد تقی بن حسن علی هروی اصفهانی (۱۲۹۹ق) ۱.
۷. مجمع الأصول في الحاشية على مبادئ الوصول، از دانشمندی در قرن سیزدهم هجری، نسخه خط مؤلف کتابت شده در ۱۲۴۱ ق، در کتابخانه حاضر نگهداری می شود ۲.
۸. الهادی إلى شرح المبادي، حسام الدين طريحي نجفی ۳.
۹. نهاية المأمور، فاضل مقداد سیوری (۸۲۶ق) ۴.
- نسخه‌های خطی نفیس و مهمی از مبادی الوصول در دست است که ۱۵ نسخه کهن از آن در مکتبه العلامة الحلی (صفحات ۱۶۹-۱۷۲) معرفی شده است. قدیمی ترین نسخه مبادی الوصول در کتابخانه حاضر به شماره ۴۹ نگهداری می شود که به خط شاگرد مؤلف، هارون بن حسن بن علی طبری در ۲۱ شعبان ۷۰۰ در حله کتابت شده و اجازه مؤلف به کاتب به تاریخ ربیع الاول ۷۰۱ ق، در آن دیده می شود ۵.
- مبادی الوصول بارها در هند، ایران و لبنان به چاپ رسیده است. نخستین چاپ آن به سال ۱۳۰۱ ق، در لکهنو بوده است ۶.
- منابع: التراث العربی: ۴۲۶/۴؛ الذریعة: ۱۹۰/۶، ۵۲/۱۴-۵۴، ۴۳/۱۹-۴۴؛ فهرست کتب خطی آستان قدس رضوی: ۳۹۲/۱۶-۳۹۳؛ فهرست کتابهای چاپی عربی، مشار: ۷۸۰-۷۸۱؛ مکتبه العلامة الحلی: ۱۶۹-۱۷۳ و ۲۵۱-۲۵۲.
- آغاز: الحمد لله المتفرد بالأزلیة والدوام المتوحد بالجلال والاکرام، المتفضل بسوابغ الانعام... أما بعد، فهذا کتاب مبادی الوصول الی علم الاصول، قد اشتمل من علم اصول الفقه علی ما لا بد منه واحتوی علی ما لا یستغنی عنه.
- انجام: فهو باطل، لأن العلم أو الظن بالنفی لا بد له من دلیل. ولیکن هذا آخر ما نذکره فی هذه المقدمة والحمد لله تعالی علی بلوغ ما قصدناه وحصول ما أردناه والصلاة والسلام علی أشرف الأنبياء محمد المصطفى وعترته الاتقیاء.
- نسخ، علی بن حسن بن رضی علوی حسینی سرابشروی، سلخ رجب ۷۱۵، عناوین در

۱. مکتبه العلامة الحلی: ۱۷۲-۱۷۳.

۲. فهرست نسخه‌های خطی کتابخانه آیت الله مرعشی: ۲۴۰/۲.

۳. مکتبه العلامة الحلی: ۱۷۳.

۴. الذریعة: ۵۴/۱۴.

۵. فهرست نسخه‌های خطی کتابخانه آیت الله مرعشی: ۶۰/۱-۶۱.

۶. مکتبه العلامة الحلی: ۲۵۲.

نسخه اصل به سنگرف، در حاشیه تصحیح شده و حواشی بسیاری دارد. این نسخه با نسخه‌ای که بر فرزند مؤلف خوانده شده بود، مقابله شده است و بلاغ مقابله در جاهای مختلف آن دیده می‌شود، از جمله در پایان نسخه آمده است: «بلغت المقابلة مع نسخة قرأت علی الامام العالم فخر الملة والدين ابن الامام العالم الكامل مصنف الكتاب، الحسن بن يوسف المطهر - أدام الله اظلالهما -». انجامه کاتب نیز چنین است: «نجز الكتاب علی یدی العبد الضعیف المحتاج الی رحمة الله تعالی، علی بن الحسن بن الرضی العلوی الحسینی السرابشوی فی سلخ رجب سنة خمس عشر وسبعمئة حامداً ومصلياً». در صفحه عنوان نام کتاب و مؤلف چنین درج شده است: «کتاب مبادئ الوصول الی علم الاصول، من تصانیف الامام العلامة أفضل المتقدمین وأعلم المتأخرین، قطب الشیعة، ناصر الشریعة، مفتی الفریقین، جمال الملة والحق والدين، سدید الاسلام والمسلمین، ابو منصور الحسن بن يوسف المطهر الحلی - أدام الله أيامه -»، کاتب این کتاب را بر فرزند مؤلف جناب فخر المحققین قرائت کرده و در ابتدای نسخه گواهی قرائت کتاب و اجازه به کاتب به خط فخر المحققین به تاریخ غره جمادی الاول ۷۲۵ بدین عبارت دیده می‌شود: «قرأ علی المولی السید المعظم، الحسیب النسیب، شرف آل أبی طالب، العالم الفاضل الزاهد العابد الورع، زین الدین علی بن الحسن بن الرضی العلوی الحسینی السرابشوی، کتاب مبادئ الوصول الی علم الاصول قراءة تشهد بفضله وتدلل علی علمه وقد أجزت له رواية هذا الكتاب عني، عن والدي المصنف - أدام الله أيامه - وكذلك أجزت له رواية جميع ما قرأته ورويته واجيز لی روايته، فلیرو ذلك علی الشرائط المعتبرة «المقررة؟» وکتب محمد بن الحسن بن يوسف بن المطهر، فی غرة جمادی الاولى سنة خمس وعشرين وسبعمئة والحمد لله وحده وصلى الله علی سیدنا محمد وآله».

۷۴ صفحه، ۱۶ سطری.

نسخه اصل: کتابخانه موزه بریتانیا در لندن، مجموعه شماره ۱۰۹۶۳.

(تراجم - عربی)

(۱۴۹۲) الدرجات العلیة فی طبقات العلماء الحنفیة

از: ابو الخیر محمد بن محمد ابن جزری عربی سلفی (۸۳۳ ق).

تکرار تصویر شماره ۱۱۳۳، با همان خصوصیات است.

(۱۴۹۳) ایضاح ترددات الشرایع

(فقه امامیه - عربی)

از: نجم الدین جعفر بن زهدری حلی (قرن ۸).

شرحی است با عناوین «قال - أقول» بر «شرایع الاسلام فی مسائل الحلال والحرام» محقق حلی (۶۷۶ ق) ۱. مسائلی را که محقق در شرایع با تردید مطرح کرده و با «فیه تردد»، «علی الأشبه»، «علی الأصح» و مانند آن از آنها گذشته و فتوای صریح در آنها نداده، در این کتاب مورد شرح و بررسی قرار گرفته است. شارح وجه تردید در مسائل مذکور را بیان کرده و ادله طرفین را آورده و قول صحیح در نزد خود را مشخص ساخته است.

شارح از شاگردان علامه حلی (۷۲۶ ق) بوده و کتاب شرایع را در نزد وی خوانده است و این شرح را در زمان حیات استادش نگاشته است، چنانکه در جایی از شرح می نویسد: «شیخنا - دام ظلّه - فی المختلف». و در جای دیگر در توجیه عبارت شرایع می نویسد: «أقول: الذی سمعت من شیخنا وقت القراءة علیه، أن المراد بالوجه الآخر هنا عدم صحة، الخ».

شرح حال جعفر بن زهدری حلی در منابع و تراجم نیامده و اطلاعات زیادی از وی در دست نیست، جز اینکه در کتاب حاضر، خود را از شاگردان علامه حلی دانسته و دو کتاب از تألیفات خود را نام برده است: ۱. مناهج الوصول در اصول فقه؛ ۲. کتاب فی علم الکلام.

شارح در این کتاب، اقوال سید مرتضی، شیخ مفید، شیخ طوسی، ابن ادریس، ابی الصلاح حلبی، سلار، محقق حلی و محقق آبی (صاحب کشف الرموز) را نقل می کند. تاکنون دو نسخه خطی از ایضاح ترددات الشرایع شناخته شده است:

۱. نسخه شماره ۵۱۷۷ کتابخانه آیت الله مرعشی نجفی که در سالهای ۷۵۴ و ۷۵۵ ق، در حله از روی نسخه مؤلف کتابت شده است ۲.

۲. نسخه شماره ۵۵۰۸ کتابخانه مجلس، کتابت در ۷۵۶ ق، مقابله شده با نسخه احمد بن فهد حلی رحمته الله ۳.

فاضل معاصر جناب حجة الاسلام سید مهدی رجایی، این کتاب را از روی نسخه های مذکور تصحیح کرده و کتابخانه آیت الله مرعشی آن را در سال ۱۴۰۸ ق، در دو جزء (۲۰۰+۳۵۲ ص) به چاپ رسانده است.

۱. الذریعة: ۴۷/۱۳-۵۰.

۲. التراث العربی: ۳۵۳/۱؛ فهرست نسخه های خطی کتابخانه آیت الله مرعشی: ۳۸۳/۱۳.

۳. فهرست کتابخانه مجلس: ۴۰۹/۱۶.

علامه تهرانی در الذریعة متذکر شده که شهید ثانی در مسالك از شرح تردّدات الشرايع نقل کرده و نام مؤلفش را ذکر نکرده است.^۱

در فهرس التراث، تألیف این اثر به محقق حلی (صاحب شرايع) منسوب شده^۲ و دلیلی بر این انتساب ارائه نشده است.

در کتاب‌شناسی شروح شرايع الاسلام، ۱۲۴ کتاب در شرح شرايع معرفی شده است^۳، از جمله: «التوضیح النافع فی شرح تردّدات صاحب الشرايع» از شیخ حسین فرطوسی حویزی (معاصر)، چاپ دفتر انتشارات اسلامی، قم، ۱۴۱۶ق، ۴۷۶ص^۴.

منابع: التراث العربی: ۳۵۳/۱؛ الذریعة: ۱۴۵/۱۳؛ فهرست نسخه‌های خطی کتابخانه آیت الله مرعشی: ۳۸۳/۱۳؛ معجم المطبوعات العربیة فی ایران: ۴۷۰؛ مقدمه تصحیح «ایضاح تردّدات الشرايع».

نسخه حاضر از آغاز یک برگ افتادگی دارد.

آغاز نسخه: فی غسل الجنابة، قال ﷺ: والاسار کلّها طاهرة، عدا سور الكلب والخنزیر والكافر، وفي سور المسوخ تردّد والطهارة أظهر. أقول: منشأؤه النظر الى أصالة الطهارة، ترك العمل بها في تنجيس سور الثلاثة بالاجماع.

انجام: فتكون ديته عليهم، وحيث أتينا بما قصدنا اثباته وذكره، وأوردنا ما أردنا إيراده وسطره، فلنحمد الله الذي جعلنا من المتمسكين بأهذاب مذهب الأئمة الأطهار، المنزهين عن الخطل والزيغ والاصار... وعدة نستدفع بها أهوال تلك الدار، أنه هو الكريم الغفار المتطول بالأنعم السنية الغزار.

نسخ، علی بن حسن بن علی حلی، چهارشنبه ۲۱ صفر ۷۵۶ در مدرسه صاحب الزمان (عج)، عناوین به خط درشت، مقابله و تصحیح شده و بلاغ مقابله و تصحیح در آخر نسخه چنین درج شده است: «اتفقت المقابلة والتصحيح من أوله الى آخره بنسخة بخط شيخنا العلامة جمال الدين أحمد بن فهد - قدس الله روحه - والمفهوم من النسختين أنّهما غير مقابلتين، لكن بحسب ما أمكن وكتب الفقير علی بن قاسم، المعروف بابن عذاقة (?) - عفى الله عنهم -». انجامه کاتب: «تم الكتاب والحمد لله حقّ

۱. الذریعة: ۱۴۵/۱۳.

۲. فهرس التراث، محمد حسین حسینی جلالی: ۶۶۷/۱.

۳. گنجینه شهاب، دفتر دوم: ۲۳۵-۲۷۲، مقاله «کتاب‌شناسی شروح شرايع الاسلام» از ناصرالدین انصاری.

۴. همان: ص ۲۴۳.

حمدہ وصلی اللہ علی سیدنا محمد النبی وآلہ الطاہرین وسلم تسلیماً کثیراً، برحمتک یا أرحم الراحمین. فرغ من تعلیقہ أفر عباد اللہ وأحوجہم الی مغفرته ورحمته ورضوانہ علی بن حسن بن علی... الحلی محتداً... مسکناً ومولداً، نصف نهار الأربعاء حادی وعشرین من شهر صفر من شہور سنة ستّ وخمسين وسبعمئة وصلی اللہ علی محمد وآلہ - غفر اللہ له ولوالدیه ولجميع المؤمنین والمؤمنات والمسلمین والمسلمات الأحياء منهم والأموات ولجميع من قرأ فيه أو نظر فيه أو نسخ منه أو طالعہ وترحم علی المؤمنین والمسلمین ولوالدیه ودعا له بالمغفرة والرحمة وغفر اللہ...». در آخر نسخه تملک محمد تقی بن محمد رضارازی در اصفهان به سال ۱۰۵۱ ق و چند تملک دیگر دیدہ می شود. ۲۸۲ صفحه، ۲۲ سطری.

نسخه اصل: کتابخانه مجلس، تهران، نسخه شماره ۵۵۰۸.
فهرست کتابخانه مجلس: ۴۰۹/۱۶.

(۱۴۹۴) بحر فراسة الالفاظ في شرح ديوان حافظ (ادب - فارسی)

از: عبدالله خویشگی قصوری چشتی، متخلص به عبدی (۱۱۰۶ ق).

غلام معین الدین، فرزند عبدالقادر بن احمد شوریانی، معروف به عبدالله خویشگی قصوری چشتی و متخلص به عبدی (۱۰۴۳-۱۱۰۶ ق) دانشمند ادیب و صوفی که تباری افغانی داشته و آثار بسیاری در ادب و عرفان نگاشته است. محمد اقبال مجددی در «احوال و آثار خویشگی» ۵۱ اثر برای خویشگی بر شمرده که از آن میان ۱۱ اثر باقی مانده و از ۴۰ اثر دیگر وی، تنها نامی بازمانده است.

عناوین تعدادی از آثار وی از این قرار است:

۱. اسرار مثنوی و انوار معنوی^۱.
۲. اوراد خویشگی^۲.
۳. اخبار الاولیاء^۳.
۴. بحر الفراسة (کتاب حاضر).
۵. بهارستان^۴.
۶. تحفة بدریه و هدیه قدریه^۵.

۱. فهرست مشترک پاکستان: ۱۶۴۳/۳، ۱۶۵۵ و ۱۸۶۰.

۲. همان: ۱۳۰۴/۳.

۳. همان: ۹۲۲/۱۱.

۴. همان: ۹۷/۱۴.

۵. همان: ۱۳۳۴/۳.

۷. تحفه نوریه^۱.
 ۸. خلاصة البحر^۲.
 ۹. شرح کلمات وافیات^۳.
 ۱۰. فواید خرده در شرح قصیده برده^۴.
 ۱۱. فواید موقنه در شرح رساله مؤمنه^۵.
 ۱۲. مرج البحرين^۶.
 ۱۳. معارج الولاية^۷.

کتاب حاضر شرح بیت‌های دشوار غزلیات حافظ است به ترتیب تهجی، سپس بیت‌هایی از «ساقی‌نامه» حافظ را شرح کرده و آن را «بحر فِرَاسَة اللَافِظ فی شرح دیوان حافظ» نامیده و به شاه جهان پادشاه هند (۱۰۳۷-۱۰۶۸ ق) تقدیم داشته است. شارح در «اخبار الاولیاء» خود، درباره این کتاب می‌نویسد: «در ۲۳ سالگی (که باید ۱۰۶۶ ق باشد) به قصور آمدم، به مدت یک سال به تدریس مقید شدم و در آنجا به مدت شش ماه جلد یکم را محرر نمودم. جلد دوم (غزلها از ردیف ش به پایین) را بعدها در بیجاپور ساخته‌ام»^۸. و در «معارج الولاية» می‌گوید: «چون آن را نگاشتم، برای اصلاح خدمت شیخ محمد رشید جونپوری ارسال داشتم و پسندیدند».

شارح در این کتاب، به مناسبت ابیاتی از سعدی، جلی، انوری، فردوسی، جامی و دیگران آورده و از آیات، اخبار و حکایات نیز بهره برده است. همچنین از گزارش‌های دیگران بر دیوان حافظ استفاده نموده و از آنها نام برده است.

«خلاصة البحر قدیم و جدید» و «جامع البحرين فی زوائد النهرین» و «خلاصة البحرين فی زوائد النهرین» کارهایی است که شارح درباره دیوان حافظ و بحر الفراسه خود انجام داده و از آنها تنها نام‌هایی به جای مانده است.

نسخه‌های متعددی از بحر الفراسه در کتابخانه‌های ایران و پاکستان شناسایی شده

۱. همان: ۱۳۴۲/۳ و ۱۴۷۵.
 ۲. همان: ۴۷۴/۷.
 ۳. همان: ۱۶۲۶/۳.
 ۴. همان: ۹۷۰/۸.
 ۵. همان: ۱۱۵۶/۲ و ۱۲۴۵/۳.
 ۶. همان: ۱۶۰۵/۳.
 ۷. همان: ۹۲۳/۱۱ و ۱۳۴۲/۳؛ احوال و آثار خویشگی قصوری، پرفسور محمد اقبال مجددی، لاهور، ۱۹۷۲ م.
 ۸. بنابراین آنچه در فهرست کتابخانه مجلس (ج ۳، ص ۳۵۶) آمده و تاریخ انجام این شرح سال ۹۳۷ ق ذکر شده، صحیح نمی‌باشد. چنانکه گذشت تولد شارح در سال ۱۰۴۳ ق بوده است.

است، از جمله دو نسخه موجود در کتابخانه مجلس شورای اسلامی به شماره‌های ۱۱۱۰ و ۱۱۱۱^۱ و دو نسخه موجود در کتابخانه گنج بخش به شماره‌های ۲۹۸ و ۲۴۷۵. منزوی در فهرست مشترک پاکستان، بیش از ۱۵ نسخه خطی از بحر الفراسه شناسانده است.^۳ اما در باره چاپ این اثر اطلاعی به دست نیامد.

منابع: فهرست نسخه‌های خطی فارسی، منزوی: ۱۰۶۱/۲ و ۳۴۴۲/۵؛ فهرست مشترک پاکستان: ۱۵۹۹/۳-۱۶۰۱ و ۴۷۳/۷؛ فهرست کتابخانه مجلس: ۳ (چاپ اول) / ۴۸۸-۴۹۰ و ۳ (چاپ دوم) / ۳۵۵-۳۵۶.

یک برگ از ابتدای نسخه حاضر افتاده است و از انجام نیز افتادگی دارد.
آغاز نسخه: ابیات:

نظمی که بود تصرف آمیز   باشد همه را به خود دل آویز
و چون فقیر بحسب اراده صمیمی، کتب این فن را بسیار مطالعه... بسمله. کتاب
ردیف الألف مع الألف:

الایا ایها الساقی أدر کأساً وناولها

که عشق آسان نمود اول ولی افتاد مشکله
الا: دانا و آگاه باشد، یا ایها الساقی: ای هر کدام نوشاننده، أدر کأساً: بگردان پیاله را.
انجام نسخه: مطرب عشق عجب ساز و نوایی دارد، مطرب عشق مراد از مرشد یا
سالک یا اضافه بیانیه باشد.

نستعلیق، بدون نام کاتب و بی تاریخ، گویا از سده دوازدهم هجری، عناوین
و نشانیها شنگرف، طرفین نسخه افتاده است.
۷۴۸ صفحه، ۱۳ سطری.

نسخه اصل: کتابخانه گنج بخش، پاکستان، نسخه شماره ۲۹۸.
فهرست نسخه‌های خطی کتابخانه گنج بخش، منزوی: ۱۴۳۳/۳-۱۴۳۴؛ فهرست نسخه‌های
خطی کتابخانه گنج بخش، محمد حسین تسبیحی: ۲۵۸/۱-۲۶۱.

۱. فهرست کتابخانه مجلس: ۳۵۵/۳-۳۵۶.
۲. فهرست نسخه‌های خطی کتابخانه گنج بخش، منزوی: ۱۴۳۳/۳-۱۴۳۴.
۳. فهرست مشترک پاکستان: ۱۵۹۹/۳-۱۶۰۱ و ۴۷۳/۷.

(۱۴۹۵) بحر فِرَاسَة الالَافِظ فی شرح دیوان حافظ (ادب - فارسی)

از: عبدالله خویشگی قصوری چشتی، متخلص به عبدی (۱۰۶ق).
معرفی این کتاب، در شماره ۱۴۹۴ گذشت.

آغاز: سپاس عظمت اساس واحدی را رسد که محمود است به جلال ذات و برتری را
که موصوف است به کمال صفات،

حمدش به دهان نمی‌توانم گفتن شکرش به زبان نمی‌توانم گفتن
امری که به ذات خود تسلسل دارد نتواند کس به انتهایش رفتن...

الا یا ایها الساقی أدر کأساً وناولها که عشق آسان نمود اول ولی افتاد مشکلها
الا: دانا و آگاه باش، یا ایها الساقی: ای هر کدام نوشاننده، ادر کأساً: بگردان پیاله را.

انجام: پس این دو را از خود دفع می‌کنم و می‌را که پایدار است می‌گیرم.

نستعلیق، ملا محمد یوسف خان بخاری، شعبان ۱۲۶۶، عناوین و نشانیها

سنگرف، انجامه کاتب: «تمت کتابه هذه النسخة الشريفة، شرح دیوان حضرت

لسان الغیب، ترجمان الاسرار حافظ الشیرازی - علیه الرحمه - فی ید^۱ ملا محمد

یوسف خان البخاری فی شهر شعبان المعظم ۱۲۶۶».

۶۶۸ صفحه، ۱۹ سطری.

نسخه اصل: کتابخانه گنج بخش، پاکستان، نسخه شماره ۴۷۵.

فهرست نسخه‌های خطی کتابخانه گنج بخش: تسبیحی ۴۱/۲-۴۳، منزوی ۱۴۳۳/۳-۱۴۳۴.

(۱۴۹۶) الهدایة القرآنیة الی الولاية الامامیة (تفسیر، امامت - عربی)

از: سید هاشم بن سلیمان توبلی بحرانی (۱۰۷ق).

سید هاشم بحرانی فقیه، محدث، مفسر و ادیب نامدار شیعی است که او را در زهد

و پارسایی، همچون مقدس اردبیلی و در پژوهش اخبار و احادیث، به مانند علامه

مجلسی دانسته‌اند. سید هاشم دارای بیش از ۷۵ تألیف بزرگ و کوچک و متوسط بوده

که صاحب ریاض العلماء همه آنها را در نزد فرزندش سید علی دیده است.

مهمترین آثار وی از این قرار است:

۱. در فهرست گنج بخش (تسبیحی و منزوی) این کله «فرید» خوانده شده و جزئی از نام کاتب به حساب آمده است!

۱. البرهان في تفسير القرآن.
۲. معالم الزلفی في أحوال النشأة الأخری.
۳. مدينة المعاجز.
۴. سلاسل الحديد.
۵. ترتيب التهذيب.
۶. حلیة الأبرار.
۷. المحجة فيما نزل في القائم الحجة.
۸. غاية المرام في فضائل امیر المؤمنین والائمة عليه السلام.
۹. عمدة النظر في أئمة الاثنی عشر.
۱۰. الهدایة القرآنیة الى الولاية الامامية.

مؤلف پس از نگارش دو دوره تفسیر روایی به نامهای البرهان و کتاب الهادی و مصباح النادی و کتابی درباره اهل بیت علیهم السلام به نام اللوامع النورانیة فی أسماء علی و بنیه القرآنیة و دستیابی به آیات بسیاری که درباره ولایت امام علی ۷ و ائمه اطهار وارد شده، تصمیم به تألیف کتابی گرفت که در بردارنده آیات نازله درباره اهل بیت به همراه روایات مأثوره در تفسیر آن آیات باشد، لذا کتاب حاضر را نگاشت و آن را الهدایة القرآنیة الى الولاية الامامية نام نهاد.

در این کتاب ۵۲۲ آیه که بر ولایت اهل بیت دلالت دارند، به ترتیب سوره های قرآنی تنظیم شده و روایات رسیده در تفسیر آنها بیان شده است. تألیف این کتاب در سوم جمادی الآخر ۱۰۹۶ به پایان رسیده است. مؤلف در این اثر، از دیگر آثار تفسیری خود همچون: البرهان، نور الأنوار، اللباب، اللوامع و الهادی یاد می کند. الهدایة القرآنیة با مقدمه ای شامل سه فایده شروع می شود و مؤلف آن را به «ایمانی بیک» تقدیم کرده است. دو نسخه خطی از این کتاب شناخته ایم:

۱. کتابخانه آستان قدس رضوی، نسخه شماره ۱۴۳۱، کتابت در قرن ۱۱ ق.
۲. کتابخانه شخصی سید هادی آل بالیل موسوی در قم، که تصویر حاضر از روی این نسخه تهیه شده است.

تصویر دیگری نیز از همین نسخه به شماره ۹۲۶ گذشت.

الهدایة القرآنیة به همت مؤسسه بعثت در قم، به سال ۱۴۲۰ ق، در دو جلد به چاپ رسیده است.

منابع: دایرة المعارف تشیع: ۱۰۶/۳-۱۰۷؛ الذریعة: ۱۸۸/۲۵؛ فهرست کتب خطی کتابخانه آستان قدس رضوی: ۵۹۸-۵۹۹؛ کتّاف الفهارس: ۸۳-۸۱/۳ و ۲۸۶/۴-۲۸۷؛ معجم التراث الکلامی: ۴۶۹/۵-۴۷۰؛ فهرست نسخه‌های عکسی کتابخانه آیت الله مرعشی نجفی: ۴۰۶/۲-۴۰۷. آغاز: بسمله. وصلى الله على محمد وآله الطاهرين الأخيار الأنجبيين ورحمة الله وبركاته. الحمد لله رب العالمين القائل هنالك الولاية لله الحق هو خير ثواباً وخيراً عقبا المنزل أنما وليكم الله ورسوله والذين آمنوا... أما بعد، لما وفقني الله جلّ جلاله لتصنيف كتاب البرهان وكتاب الهادى ومصباح النادى.

انجام: لو أحببتك أهل الأرض، كما يحبّك أهل السماء لما عذب الله أحد منهم بالنار والحمد لله... وقع الفراغ من تأليف هذا الكتاب الشريف، المسمّى بالهداية القرآنية الى الولاية الامامية، على يد مؤلفه فقير الله الغني، عبده هاشم بن سليمان بن اسمعيل بن عبد الجواد الحسيني البحراني... .

نسخ، محمد بن شمس الدين طريحي^۱، غرّه ذيقعد ۱۱۹۱ در فلاحيه، در حاشيه تصحيح شده و حواشى دارد از: محمد شمس الدين به لفظ «م ح ط» و «م ح ش» و از شيخ خلف بن عبد على عصفورى بحراني، به لفظ «خ ع ره» و «خ ل» و حاشيه‌اي نيز از حسن بن احمد احسايى فلاحى ديده مى‌شود، در اول نسخه تملك كاتب «محمد بن شمس الدين طريحي» درج شده و دارنده فعلی نسخه «جناب سيد هادى آل باليل» شرح حال مؤلف و كاتب و واقف نسخه «شبر سيد ابراهيم بن سيد اسماعيل موسوى» را در آغاز و انجام نسخه به خط خود نوشته و مهر کرده است. ۵۱۱ صفحه، ۱۸ سطری.

نسخه اصل: کتابخانه شخصی سيد هادى آل باليل موسوى در قم.

(شعر - فارسی)

(۱۴۹۹) دیوان سحاب اصفهانی

از: سيد محمد سحاب اصفهانی، فرزند سيد احمد هاتف (۱۲۲۲ ق).
قصيد، غزليات و رباعيات سحاب اصفهانی است، شامل حدود ۴۲۶۰ بيت. وی از شعراى مشهور قرن سيزدهم هجرى است که در دربار فتحعلى شاه قاجار با لقب «مجتهد الشعراء»، منصب داروغگی دفترخانه شاهى را داشته و طبیب هم بوده است. از

آثار اوست: سحاب البكاء (= روضة البكاء) در مرثی سیدالشهداء علیه السلام به نظم و نثر و رشحات سحاب در احوال شعرای معاصر وی.

نسخه‌های خطی فراوانی از دیوان سحاب در کتابخانه‌های مختلف یافت می‌شود، از جمله نسخه شماره ۵۶۲۹ کتابخانه حاضر^۱.

این دیوان به کوشش احمد کرمی، در سال ۱۳۶۹ در تهران به چاپ رسید.

منابع: الذریعة: ۴۳۲/۹؛ فهرست نسخه‌های خطی فارسی، منزوی: ۲۳۴۵/۳-۲۳۴۶؛ فهرست

کتب خطی کتابخانه آستان قدس رضوی: ۴۲۱/۷-۴۲۲.

آغاز:

زهی طغرای نام نامیت عنوان دیوانها نیابد زیب بی نام همایون تو عنوانها

انجام:

هر شعر کز اوراق کهن می خوانی سهلست اگر ز خویشان می خوانی

با این چکنم که هر زمان شعر مرا می دزدی آنگاه به من می خوانی

نستعلیق، منصور تویسرکانی، ۱۳۳۹ ق، تمامی صفحات مجدول، نام دیوان و

شاعر و تعداد ابیات در صفحه عنوان درج شده است.

۳۳۰ صفحه، ۱۳ سطری.

نسخه اصل: کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران، نسخه شماره ۳۵۹۷.

فهرست دانشگاه تهران: ۲۶۰۷/۱۲-۲۶۰۸.

(تراجم - عربی)

(۱۵۰۰) الدرجات العلیة فی طبقات العلماء الحنفیة

از: ابوالخیر محمد بن محمد ابن جزری عربی سلفی (۸۳۳ ق).

تکرار تصویر شماره ۱۱۳۳، با همان خصوصیات است.

